МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНІЙ ЖИТТЄВІЙ СИТУАЦІЇ**

Виконала: студентка IV курсу,
групи 6.0531-з
спеціальності: 053 Психологія
освітньої програми: Психологія
Бекірова Софіє Деляверівна
Науковий керівник: Горбань Г.О.,
д.психол.н., професор кафедри психології
Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.

Запоріжжя
2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти бакалаврський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри психології
_____ к.психол.н., доцент. Н.О. Губа
«_____»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Бекіровій Софіє Деляверівни

1. Тема роботи Психологічні особливості емоційної прив'язаності дітей, які опинились у складній життєвій ситуації
керівник роботи Горбань Г.О. д.психол.н., професор кафедри психології
затверджені наказом ЗНУ від «27» 01 2025 року № 135-с
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: розкрити поняття емоційної прив'язаності спираючись на психологічну літературі; описати типи емоційної прив'язаності та їх характеристику; дослідити вплив складних життєвих ситуацій на формування прив'язаності дитини; проаналізувати наслідки порушення прив'язаності у дітей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях; емпірично дослідити психологічні особливості емоційної прив'язаності у дітей, які опинились у складній життєвій ситуації.
6. Надати практичні рекомендації щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією.
5. Перелік графічного матеріалу: 7 рисунків.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Горбань Г.О., професор		
Розділ 1	Горбань Г.О., професор		
Розділ 2	Горбань Г.О., професор		
Розділ 3	Горбань Г.О., професор		
Висновки	Горбань Г.О., професор		

7. Дата видачі завдання_____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	лютий 2025 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2025 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	березень 2025 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	квітень-травень 2025 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	травень 2025 р.	Виконано
6	Написання висновків	червень 2025 р.	Виконано
7	Передзахист	червень 2025 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	червень 2025 р.	Виконано

Студент _____ С.Д. Бекірова

Керівник роботи _____Г.О. Горбань

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер_____ А.О. Неманежина

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота бакалавра: 66 сторінок, 7 рисунків, 25 джерел, 3 додатка.

Об’єкт дослідження – емоційна прив’язаність дітей.

Предмет дослідження – психологічні особливості емоційної прив’язаності дітей, які опинились у складній життєвій ситуації.

Мета роботи – теоретично та емпірично дослідити психологічні особливості емоційної прив'язаності у дітей, які опинились у складній життєвій ситуації, надати практичні рекомендації щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією.

Перша гіпотеза дослідження: у дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, частіше виявляються ненадійні типи емоційної прив’язаності (тривожна, уникліва, дезорганізована), ніж у дітей, які виховуються в стабільному сімейному середовищі.

Друга гіпотеза дослідження: у дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації, ненадійна емоційна прив’язаність пов’язана зі зниженим рівнем емоційної безпеки, підвищеною тривожністю, емоційною відстороненістю та порушенням стабільних уявлень про значущих дорослих.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи, а також методи математичної обробки даних.

Наукова новизна полягає у роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей емоційної прив'язаності у дітей, які опинились у складних життєвих ситуаціях, а також у наданні практичних рекомендацій щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією.

ЕМОЦІЙНА ПРИВ'ЯЗАНІСТЬ, СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ СИТУАЦІЇ, ДІТИ, ЕМОЦІЙНА БЕЗПЕКА, ПІДВИЩЕНА ТРИВОЖНІСТЬ, ЕМОЦІЙНА ВІДСТОРОНЕНІСТЬ, СІМЕЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ.

SUMMARY

Bekirova S. D. Psychological Features of Emotional Attachment of Children in Difficult Life Situation.

Bachelor's qualification work: 66 pages, 7 figures, 25 sources, 3 appendices.

The object of the study is the emotional attachment of children.

The subject of the study is the psychological features of the emotional attachment of children who find themselves in a difficult life situation.

The purpose of the work is to theoretically and empirically investigate the psychological features of emotional attachment in children who find themselves in a difficult life situation, to provide practical recommendations for working with children with a difficult life situation.

The first hypothesis of the study: children who are in difficult life circumstances more often have unreliable types of emotional attachment (anxious, avoidant, disorganized) than children who are raised in a stable family environment.

The second hypothesis of the study: in children who find themselves in a difficult life situation, unreliable emotional attachment is associated with a reduced level of emotional security, increased anxiety, emotional detachment, and disruption of stable ideas about significant adults.

To achieve and solve the tasks set, we used such methods as the method of analysis of scientific and theoretical sources, systematization and generalization of psychological data on the selected topic of research, psychodiagnostic methods, as well as methods of mathematical data processing.

The scientific novelty of the work lies in the theoretical substantiation and empirical study of the psychological features of emotional attachment in children who find themselves in difficult life situations, as well as in providing practical recommendations for working with children with a difficult life situation.

Key words: emotional attachment, difficult life situations, children, emotional safety, increased anxiety, emotional disconnection, family environment.

ЗМІСТ

ВСТУП 7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ У ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ 10
1.1. Поняття емоційної прив'язаності в психологічній літературі 10
1.2 Типи емоційної прив'язаності та їх характеристика 14
1.3. Вплив складних життєвих ситуацій на формування прив'язаності дитини……18
1.4. Наслідки порушення прив'язаності у дітей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях 23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ У ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ 27
2.1. Методи, методика і процедура дослідження 27
2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація 30
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗІ СКЛАДНОЮ ЖИТТЄВОЮ СИТУАЦІЄЮ 44
3.1. Психологічна допомога дітям з різними типами прив'язаності 44
3.2. Робота із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах 49
3.3. Профілактика виникнення проблем у дітей із емоційною прив'язаністю……56
ВИСНОВКИ 60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 63
ДОДАТКИ 67

ВСТУП

Актуальність теми. Емоційна прив’язаність є фундаментальним аспектом психологічного розвитку дитини, що визначає її здатність до соціальної адаптації, емоційної стабільності та формування здорових міжособистісних стосунків. У сучасному світі дедалі більше дітей опиняються в складних життєвих ситуаціях, таких як інституційна опіка, насильство в сім’ї, втрата батьків чи хронічний соціальний стрес, що суттєво впливає на процес формування прив’язаності. За даними Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ, 2023), понад 150 мільйонів дітей у світі зазнають травматичного досвіду, що корелює з підвищенням рівня психічних розладів на 30–40% у цій групі.

Першим, хто почав вивчати поняття прив’язаності став Джон Боулбі, його дослідження були доповнені Мері Ейнсворт, вони внесли значний внесок у науку. Ними було характеризовано прив’язаність, як сильний зв’язок мами із дитиною, завдяки чому в дитини розвивається відчуття безпеки, надійності та захищеності.

В Україні проблема набуває особливої гостроти через соціально-економічні виклики та наслідки війни, що впливають на мільйони дітей. Отже, розгляд психологічних особливостей емоційної прив’язаності у дітей, які зіткнулись із складною життєвою ситуацією, є важливим для розуміння емоційної прив’язаності дітей сьогодення.

Об’єктом дослідження є емоційна прив’язаність дітей.

Предметом дослідження є психологічні особливості емоційної прив’язаності дітей, які опинились у складній життєвій ситуації.

Метою даної роботи є теоретично та емпірично дослідити психологічні особливості емоційної прив'язаності у дітей, які опинились у складній життєвій ситуації, надати практичні рекомендації щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією.

Перша гіпотеза дослідження: у дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, частіше виявляються ненадійні типи емоційної прив’язаності (тривожна, уникліва, дезорганізована), ніж у дітей, які виховуються в стабільному сімейному середовищі.

Друга гіпотеза дослідження: у дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації, ненадійна емоційна прив’язаність пов’язана зі зниженим рівнем емоційної безпеки, підвищеною тривожністю, емоційною відстороненістю та порушенням стабільних уявлень про значущих дорослих.

Для досягнення мети та гіпотези дослідження поставлено такі завдання:

1. Розкрити поняття емоційної прив’язаності спираючись на психологічну літературі.
2. Описати типи емоційної прив'язаності та їх характеристику.
3. Дослідити вплив складних життєвих ситуацій на формування прив’язаності дитини.
4. Проаналізувати наслідки порушення прив’язаності у дітей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях.
5. Емпірично дослідити психологічні особливості емоційної прив’язаності у дітей, які опинились у складній життєвій ситуації.
6. Надати практичні рекомендації щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією.

Для досягнення і вирішення поставлених завдань нами використано такі методи, як метод аналізу науково-теоретичних джерел, систематизації та узагальнення психологічних даних за обраною темою дослідження, психодіагностичні методи, а також методи математичної обробки даних.

Наукова новизна полягає у роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні психологічних особливостей емоційної прив'язаності у дітей, які опинились у складних життєвих ситуаціях, а також у наданні практичних рекомендацій щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути використані в психологічному консультуванні, роботі педагогів, розробці розвитку програм підтримки дітей і батьків.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ У ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

1.1. Поняття емоційної прив'язаності в психологічній літературі

У психологічній літературі терміни «емоційна прив'язаність» і «емоційна прихильність» часто вживаються як взаємозамінні, проте між ними існують деякі змістові та семантичні відтінки. У межах нашого дослідження обидва терміни використовуються як взаємодоповнюючі: «емоційна прив'язаність» — для опису цілісної системи відносин дитини із дорослими, що включає безпеку, довіру та залежність, а «емоційна прихильність» — для позначення окремих проявів теплих емоційних ставлень у структурі цих відносин.

Так, у роботах Г. Чайки, поняття «прив'язаність» розглядається, як необхідність людини мати для себе важливих людей поряд, які могли би надати їй відчуття безпеки, спокою та підтримки. Теорія прив'язаність в основному акцентує увагу на сильному зв'язку дитини до матері, але наявність близьких людей в незалежності хто б це міг бути, створює для людини безпечне оточення [22].

В дисертаційному дослідженні М. Ю. Такмакової « Особливі стосунки психологічної інтимності у дівчат з різними типами прихильності» частіше використовується поняття «прихильність», що несе за собою розуміння між залежністю у відносинах одної людини від іншої та свободою власного вибору. Необхідність у розумінні балансу між відчуттям незалежності та почуттям спільності [22].

У наукових працях Джона Боулбі для позначення емоційного зв'язку між дитиною та значущими дорослими використовується термін «attachment». Згідно з «Новим англо-українським словником», це слово

перекладається як «прихильність», «відданість», «вірність». У тлумачному словнику сучасної англійської мови Longman Dictionary of Contemporary English термін «attachment» визначається як «почуття любові або симпатії до когось чи чогось, а також стан, коли людині важко бути щасливою без цього об'єкта». Таким чином, поняття «прихильність» відображає емоційне вподобання, позитивне ставлення до іншої особи та прагнення піклуватися про неї. Водночас «прив'язаність» можна розглядати як ширше поняття, яке включає прихильність, але також передбачає емоційну залежність, потребу у близькості та стабільному контакті з іншою людиною [22].

Згідно із сучасними уявленнями про умови розвитку психіки особистості, психічний розвиток дитини зумовлений на спілкуванні з батьками, взаємодії із родичами та іншими значимими людьми. В першу чергу сім'я є найближчим оточенням дитини і саме батьки задовольняють потреби дитини в відчутті безпеки, надійності та захищеності, сприйнятті себе та інших, навчають взаємодії із навколишнім світом [8].

Першим, хто принципово переосмислив психоаналітичні уявлення про природу стосунків між матір'ю та дитиною, став Джон Боулбі — британський психоаналітик і психіатр, який сформулював основи теорії прив'язаності. Він визначав прив'язаність як «один із ключових аспектів у взаємодії між дитиною та опікуном, що пов'язаний із забезпеченням відчуття безпеки, надійності та захищеності для дитини. Завдяки цьому зв'язку дитина може вільно досліджувати навколишній світ без страху» [22].

Результати наукових досліджень Дж. Боулбі засвідчили, що надійна емоційна прив'язаність до матері або іншого значущого дорослого сприяє зниженню тривожності, ефективному подоланню стресових ситуацій, розвитку здатності до саморегуляції, формуванню впевненості в собі та позитивному досвіду міжособистісних і романтичних стосунків у майбутньому [12].

Одним із ключових понять у теорії прив'язаності є поняття «об'єкта прив'язаності» — особи, до якої формується емоційний зв'язок, що виконує

функцію джерела безпеки та психологічної підтримки для дитини. У більшості випадків таким об’єктом стає мати, але за її відсутності ним може виступати будь-який дорослий, який здатний забезпечити стабільний емоційний контакт з дитиною.

У процесі розвитку в дитини формуються як первинні, так і вторинні об’єкти прив’язаності. Первинна прив’язаність виникає у ранньому дитинстві до матері або до особи, яка її заміщує (опікуна, бабусі тощо), і має фундаментальне значення для формування базового відчуття довіри до світу. Вторинна прив’язаність формується у подальшому розвитку та може спрямовуватися на вчителів, однолітків, інших значущих дорослих. Якщо взаємодія з первинним об’єктом була насичена любов’ю, турботою, безумовним прийняттям і емоційною стабільністю, то дитина зазвичай здатна легко встановлювати довірливі стосунки з вторинними об’єктами прив’язаності [4].

Як спосіб збереження близькості Джон Боулбі виділяв наступне:

- Специфічність - прив'язаність спрямована на одну або декілька обраних осіб.

- Тривалість - зазвичай прив'язаність зберігається впродовж всього життя. Впродовж життя будуть з'являтися нові прив'язаності до інших людей, але загалом зберігається саме та прив'язаність, яка була створена в ранньому віці.

- Емоційна заангажованість - сильні емоції виникають під час встановлення, підтримання, розриві та відновленні стосунків. Джерелом безпеки буде слугувати встановлення та підтримання прив'язаності. Розрив буде супроводжуватись смутком та гнівом, а відновлення із об'єктом прив'язаності надаватиме відчуття радості.

- Онтогенез – в більшості випадках, немовля формує свою прив'язаність впродовж дев'яти місяців. За це час, будь-яка людина, з якою відбувався контакт та взаємодія буде відігравати важливу роль у створенні сильного емоційного зв'язку із дитиною.

- Навчання - для дитини є важливим навчитися відрізняти знайомого дорослого від незнайомого. Навіть, якщо до дитини будуть пристосовані покарання чи нагороди, вона буде шукати вже відому їй людину, не зважаючи на все і буде боятись чужого, яким би гарним він не був.

- Організація - механізм активації прив’язаності спрацьовує у ситуаціях, коли дитина опиняється в новому або потенційно загрозливому середовищі. Вона починає шукати маму, не звертаючи уваги ні на що. Коли об'єкт прив'язаності виявляється знайденим, то дитина заспокоюється і починає пізнавати навколишній світ [4].

Надалі теорія прив’язаності була суттєво доповнена емпіричними дослідженнями Мері Ейнсворт, яка спільно з Джоном Боулбі продовжила вивчення взаємозв’язків між дитиною та її значущим дорослим. Основні положення теорії прив’язаності ґрунтуються на досвіді ранніх взаємин дитини з опікуном і якості емоційного зв’язку, що формується у процесі цих стосунків. Джон Боулбі розглядав прив’язаність як вроджену біологічну систему, що активується у відповідь на стрес чи небезпеку й забезпечує виживання дитини завдяки пошуку захисту та безпеки поруч із фігурою прив’язаності.

На його думку, емоційна прив’язаність до матері виникає на основі закономірностей поведінкових реакцій, які забезпечують встановлення тісного емоційного контакту. Тобто якість і характер взаємодії матері з дитиною визначають силу та стабільність прив’язаності, яка, у свою чергу, формує модель майбутніх міжособистісних стосунків. Таким чином, чим більш емоційно чутливою та відповідальною є мати (або інша фігура прив’язаності), тим вищою є ймовірність формування безпечного типу прив’язаності**,** що позитивно впливатиме на здатність дитини до встановлення довірливих і гармонійних стосунків у подальшому житті [8].

У подальшому розвиток теорії прив’язаності був доповнений працями канадського психолога та психотерапевта Гордона Ньюфелда, який запропонував розширене розуміння механізмів формування емоційного

зв’язку між дитиною та дорослим. Він підкреслював, що кожна дитина від народження має потенціал до становлення самостійною та зрілою особистістю, однак реалізація цього потенціалу можлива лише за умови формування безпечної та сталої прив’язаності. На думку Ньюфелда, об’єктом прив’язаності не обов’язково повинна бути мати — цю функцію може виконувати будь-який значущий дорослий, здатний забезпечити емоційний контакт, прийняття й послідовну турботу.

Такий дорослий стає для дитини опорою та джерелом безпеки, що дозволяє їй впевнено досліджувати навколишній світ, встановлювати соціальні зв’язки та поступово розвивати автономію. Ньюфелд наголошував, що саме через стосунки прив’язаності відбувається формування самості дитини, а зріла незалежність є результатом глибокого досвіду залежності від турботливого дорослого, а не її запереченням [12].

Коли дитина стає більш самостійною, прив'язаність до матері міняється, але не зникає із життя дитини, замість постійного тактильного контакту з'являється потреба в розумінні, прийнятті та підтримці, Збільшується коло спілкування дитини, з'являються нові знайомі, друзі, дитина стає підлітком, а потім дорослим, але мати, як правило , так і залишається основним об'єктом прив'язаності [19].

1.2. Типи емоційної прив’язаності та їх характеристика

Згідно з науковими джерелами, типи прив’язаності — це стійкі психологічні моделі поведінки, що формуються на основі раннього досвіду взаємодії з фігурами прив’язаності (передусім із батьками або опікунами) та визначають характер міжособистісних стосунків у подальшому житті, включаючи дорослий вік [23].

У межах теорії прив’язаності вважається, що в процесі сімейних взаємин дитина має генетично та еволюційно обумовлену здатність формувати прихильність до значущих дорослих. Формування та розвиток

прив’язаності значною мірою залежать від характеру ставлення батьків до дитини. Саме якість батьківського ставлення, зокрема турбота, емоційна чуйність і стабільність взаємодії, транслюється через процес соціалізації у вигляді певних норм, цінностей і поведінкових зразків, що поступово стають основою внутрішньої робочої моделі дитини [3].

Внутрішня робоча модель — це відносно стабільна й глибинна психічна репрезентація узагальненого досвіду взаємин із фігурою прив’язаності. Вона містить як когнітивні, так і афективні елементи, які визначають ставлення дитини до самої себе, до об’єкта прив’язаності та до соціального світу загалом [3, 42]. Ця модель зазвичай не усвідомлюється індивідом, однак саме через її призму дитина (а згодом і дорослий) сприймає себе, інших людей та навколишнє середовище, що суттєво впливає на подальші міжособистісні стосунки

Прив'язаність базується на взаємозв'язку між матір'ю та дитиною. Спираючись на якісні характеристики, прихильність можна поділити на безпечну та порушену. Безпечна прив'язаність це про турботу та любов зі сторони матері, результатом чого стає нормальний розвиток дитини. Порушена прив'язаність, що зумовлена відстороненням та холодністю значимого дорослого, стає поштовхом для несформованої безпечної прихильності, відсутності відчуття безпеки та недовіра до навколишнього світу, що в свою чергу погіршує психічний розвиток дитини [3].

Як ми вже зазначали, однією з перших дослідниць, яка підтвердила та емпірично розширила теорію прив’язаності Джона Боулбі, стала Мері Ейнсворт. Вона розробила експериментальну методику під назвою «Незнайома ситуація», яка дозволила вивчати поведінкові реакції дітей у відповідь на тимчасове розлучення з матір’ю та її повернення. За результатами проведених досліджень Ейнсворт виокремила три основні типи прив’язаності: надійну, уникливу та тривожно-амбівалентну [8].

У межах експерименту досліджувалася поведінка дітей віком від 12 до 18 місяців. Мати з дитиною заходили до спеціально обладнаної кімнати, де

дитина мала можливість вільно гратися та досліджувати простір. Згодом до кімнати заходила незнайома особа, яка вступала у взаємодію з матір'ю, а пізніше — із самою дитиною. Після цього мати залишала кімнату, залишаючи дитину наодинці з незнайомкою. Спостерігалася реакція дитини на відсутність матері та її повернення через певний проміжок часу. Саме характер цих реакцій дозволив класифікувати типи прив'язаності, які більш детально розглядатимуться у наступному підрозділі [23].

За дослідженнями Мері Ейнсворт було виділено такі типи прив'язаності:

- надійна прив'язаність - дитина активно досліджує навколишній світ у незнайомій обстановці, використовує матір як «базу»; показує обережну зацікавленість у незнайомій людині, готова до спілкування із ним;

- уникливий тип прив'язаності - дитина грається наодинці, не контактуючи з матір'ю, не проявляє активності у новій ситуації; на незнайому дорослу людину реагує відсторонено або із великою зацікавленістю; відкрито не реагує на короткочасну розлуку із матір'ю і особливо не звертає уваги на її повернення;

- тривожно-амбівалентний тип - проявляється тим, що дитина хоче привернути до себе увагу матері при незнайомій ситуації, показує незадоволення при наближенні до неї іншого дорослого, відчуває себе беззахисною без присутності матері та проявляє агресію та радість одночасно після її повернення [14].

Пізніше колега Мері Ейнсворт Мері Мейн виділила четвертий тип прив'язаності - дезорганізований. Він властивий дітям, які піддаються постійній жорстокості та насильству. Зазвичай він спостерігається у дітей з сімей, де батьки мають психічні хвороби, а також у сім'ях , де матері страждають на депресію [4]. Дезорганізований тип – дитина показує суперечливу поведінку, зазвичай через наявність психологічної травми; вона буде то хотіти близькості з дорослим, то уникати її; в певних ситуаціях буде не зрозуміло, як поводитиме себе дитина [17].

Наприкінці 1980-х років науковці Кім Бартоломью та Леонард Горовітц розглянули запропоновані класичні типи прив’язаності і доповнили їх боязливим типом прив’язаності у дорослих. Безпечний характеризувався наскільки людина впевнена у своїх переконанням та , чи вміє довіряти та взаємодіяти з іншими людьми. Тривожний тип прив’язаності був пов’язаний із наявністю низької самооцінки , страхом відмови, постійному занепокоєнні стосовно думки інших та прагненням заспокоєння, необхідністю переконуватись чи люблять та цінують людину насправді. При уникливому типі прив’язаності також виникає низька самооцінка та недовіра до інших, але при цьому людина максимально старається відсторонюватись від інших, тим самим запевняючи себе, що так буде краще. Боязливий тип проявляється у знеціненні, як себе, так і об’єкта симпатії, постійним незадоволенням стосунків. З цього можна зробити висновок, якщо дитина в певний період свого розвитку не мала глибинного зв’язку із матір’ю або іншим значимим дорослим, то її прив’язаність буде негативно впливати на створення міцного зв’язку із іншими людьми [12].

Залежно від певного типу прив’язаності в дитини формуються певні очікування по відношенню до людей, з якими вона стикається в подальшому. Ці очікування майже повністю визначають, як дитина буде взаємодіяти із навколишнім середовищем. Така модель поведінки має вплив на інші сторони життя та розвитку індивіда, наприклад на формування його образу-Я. Прив’язаність має велике значення для емоційного, комунікативного та пізнавального процесу розвитку дитини, це дає змогу вважати, що тип прив’язаності в більшості випадках визначає, в якому напрямку буде рухатись розвиток. Емоційна прив’язаність є вагомим психологічним механізмом при створенні міжособистісних відносин: дружба, романтичні відносини, сімейні стосунки [12].

1.3. Вплив складних життєвих ситуацій на формування прив'язаності дитини

Як писав Василь Сухомлинський «дитина має пройти школу щиросердя з того часу, як усвідомлює сама себе, навіть якщо вона не має батьківського кола. Дитина має виховуватися чутливою до оточуючого світу і мати своє сімейне свято. Уміти творити радість, відчуваючи радість» («Листи до сина») [цит. за 7, 49].

Для розуміння поняття «складна життєва ситуація», бажано спочатку зробити трактування понять «ситуації» та «життєва ситуація». Проаналізувавши наукові публікації, можна стверджувати, що більшість науковців дають визначення поняттю «ситуація» так: «просторово-часовий конструкт; сукупність елементів середовища, що існують на певному етапі життєдіяльності людини; поєднання елементів середовища в конкретну одиницю часу» [цит. за 11, 28]. Поняття «життєва ситуація» трактується, як «складова способу життя людини, є частиною її життєвого шляху; компонентом середовища, яке є найбільш близьким та значимим для особистості та яка є «проявником» внутрішніх детермінант буття» [цит. за 11, 28].

Я.Ф. Андрєєва визначала складні життєві ситуації, як «будь-які життєві обставини, що призводять до порушення працездатності, сформування відносин, породжують негативні емоції й переживання, викликають дискомфорт та за певних умов можуть спричинити негативні наслідки для розвитку особистості» [цит. за 11, 28]. Зміни звичних умов звісно призводять до стресу, але варто розуміти різницю прояву і важкості таких станів, їхню тривалість та рівень життєстійкості особистості.

Науковці зазначають, що складна життєва ситуація – обставини, через які в людини відбувається порушення здатності адаптуватися до життя, результатом чого стає неможливим задовольняти основні життєві потреби за допомогою поведінки, яка сформувалась внаслідок минулих подій [11].

Сучасний науковець Е.О. Грішин вважає, що «складні життєві обставини - це особливі умови життєдіяльності людини, які є непідконтрольному людині та блокують можливості задоволення базових потреб та самореалізації» [цит. за 11, 31].

Сучасниця дослідниця К.Р. Маннапова визначає поняття «складна життєва ситуація», як «життєві ситуації, якщо йти від порівняно легких до складніших її форм (від стресу через фрустрацію до конфлікту), вимагають від особистості вибору копінг-стратегії та високий рівень життєстійкості». Тобто, постійний вибір людиною звичних способів врегулювання проблем, зумовлений бажанням мати безпеку та комфорт, через деякий час призводить до життєвого застою та відчуття безсилля та безвихідності [цит. за 11, 31].

Важливим фактором у розумінні складної життєвої ситуації виступають причини виникнення такої ситуації. У чинному законодавстві України, а саме в Законі України «Про соціальні послуги» та у Постанові Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» визначено перелік причин, які служать першоджерелом складних життєвих ситуацій в житті дитини. Серед них «чинники, що можуть зумовити складні життєві обставини, визначених пунктом 15 частини першої статті Закону України «Про соціальні послуги». В законі описаний перелік життєвих нетипових ситуацій в яких особистість є незахищеною, а потребує особливої уваги, в тому числі під час воєнного конфлікту [11].

Складні життєві ситуації можна поділити на:

— втрата батьків або розлучення в сім’ї;

— виховання в умовах нехтування, насильства чи жорстокого поводження;

— перебування в закладах інституційного догляду (інтернати, притулки);

— переселення або еміграція через воєнні дії, катастрофи;

— сімейна бідність або безпритульність;

— тривала ізоляція, госпіталізація, хронічна хвороба;

— емоційне відчуження або нестача турботи з боку дорослих.

Складні життєві ситуації розглядаються як ризикові фактори, що можуть перешкоджати гармонійному психічному розвитку дитини, особливо у формуванні емоційної прив’язаності, самооцінки, довіри до світу та здатності до соціальної взаємодії.

Негативний дитячий досвід означає, що дитина могла піддаватися емоційному, фізичному, сексуальному насиллю, спостереження насильства між батьками, вимушене переміщення, втрату батьків, нехтування опікуном, різні залежності батьків, психічні розлади. Все це впливає на психічний розвиток дитини і в подальшому житті може нести за собою погані наслідки [24].

За умови вдалої прив’язаності дитина починає використовувати об’єкт прихильності, як безпечне місце для пізнання навколишнього середовища та куди можна повернутися знову. Ефективність прив’язаності залежить від того наскільки якісно відчувались дитячі сигнали, при взаємодії матері з дитиною відбувається їх емоційний взаємообмін, і на скільки спокійна та любляча мама в певній обстановці, то і дитина зчитуючи її поведінку- голос, погляд, вираз обличчя, починає розуміти на скільки їй комфортно перебувати в цьому місці [8].

Вплив складних життєвих ситуацій на формування прив'язаності в дитини має важливе значення, оскільки, якщо вона в ранньому віці стикнулась із розлукою з батьками чи опікунами з медичних чи судових показань існує ризик виникнення ранньої травми прив'язаності. Рання травма прив'язаності дуже відрізняється від травми, яку було отримано в старшому віці, це обумовлено специфікою пам'яті дитини про певний період життя. Дорослі навряд чи згадають, коли саме вони отримали травму, що відчували в цей момент, але це не означає, що малюки не можуть запам'ятати переживання, отримані у складній ситуації. Ми завжди будемо пам'ятати, що з нами сталось, але не завжди згадаємо це. Ми будемо пам'ятати тілесні

відчуття і прояви організму, але не зрозуміємо звідки ці відчуття. Таким чином, непорушна прихильність- основна умова для якісного розвитку особистості [7].

При ранній травмі прив'язаності в дитинстві можуть сформуватися «ненормальні» нейронні патерни. Науковці вказують на те, що дитині психологічно та біологічно необхідно мати близькість із дорослим. Оскільки без цього дитина просто не зрозуміє, що їй очікувати від навколишнього середовища і буде надто довіряти людям або обозлиться на весь світ. Людині необхідно буде постійно доказувати свою цінність і право на любов у подальшому, без цього вона не може існувати [7].

Однією зі складних життєвих ситуацій може стати сирітство, в сьогоденні існує поняття, як соціальне сирітство в широкому розумінні. Сирітство не відділено від поняття психічної депривації (від. лат. deprivatio- втрата, позбавлення, не можливість задовольняти основні життєві потреби). В основному це незадоволення потреби в любові, розумінні, безпеці, прийнятті. Причинами цього можуть стати сенсорна недостатність- коли людина через певні вади слуху, зору не має можливості комунікувати з іншими; обмеження рухової активності; довга розлука із матір'ю або її недостатня прихильність до дитини, зазвичай зустрічається у холодних матерів або в дітей від яких відмовились [7].

Дослідження показують, що травма прив'язаності виникає тоді, коли при взаємодії з опікуном або батьками дитина починає сприймати їх як жорстоких та емоційно недоступних. Травма розвитку виникає при порушенні постійності дій дорослого, їх передбачуваності. Коли дитина не розуміє, як має себе вести, бо настрій дорослого коливається та не стабільний. Травма розвитку впливає на нейробіологічний розвиток, а саме на вміння поєднувати сенсорну, когнітивну та емоційну інформацію в ціле. Комплексна травма виникає при постійному та тривалому жорстокому поводженні, що призводить до негативних емоцій- страху, переживанню, сильній тривожності, не визначеності та не розумінні, як себе треба поводити

та на що вона має право. При постійному стресі діти можуть відчувати головні болі, сильні болі в животі, нудоту, проблеми із серцево-судинною системою [24].

Тривале перебування дитини в несприятливих умовах призводять до негативних змін у структурі мозку, які відповідають за здатність обробляти емоції і протікання розвитку безпечної прив’язаності. Діти, які зазнали травматичні події зазвичай інтерпретують емоції інших як загрозу, а також погано розуміють власні емоції [24].

Після встановлених типів прив'язаності вчені замислитись наскільки уявлення батьків впливають на якість створення прив'язаності у дітей. Мері Мейн було розроблено “Інтерв’ю про прив’язаність у дорослих”. В цьому інтерв’ю відбулося опитування дорослих про їхнє дитинство, взаємовідносини із батьками та які спогади збереглися про цей період життя. Потім були задані питання, що стосувались значення прив'язаності для цих людей, розлуки , втрати, в яких відносинах із батьками вони перебувають зараз, питання про те, як опитуваний дорослий сам ставиться до пережитого, як взаємодіє із власними дітьми і чи є схожість із вихованням в дитинстві [9]. За результатами даного обстеження було виділено чотири категорії, які відображали власне уявлення дорослих про своїх батьків та дитинство. Три з них мають організовану реакцію на подразник, а крайній тип характеризується розгубленість.

Надійна внутрішня репрезентація з високим показником схильності до прив'язаності - дорослі із таким уявленням мають більш спокійний характер, врівноважені, гарно співіснують із соціумом, володіють нормальною самооцінкою, вміють довіряти. Такі люди схильні до успішності в житті.

Ненадійно-уникна організація внутрішнього уявлення зі зниженою прив’язаністю характеризує людей, як недовірливих, із низькою самооцінкою; вони не показують свої емоції, почуття, що заважає їм будувати міцні стосунки з кимось.

Ненадійно-амбівалентна організація. Під нею розуміють дорослих із суперечливою схильністю до прив'язаності, вони можуть бути непостійні у своїх вчинках, емоціях, поведінці, примхливі, не задоволені, із заниженою самооцінкою.

Ненадійна організація виникає в людей, що пережили певну травму або втрату, і позначає таку групу дорослих, які вважають себе не гідними любові, дружби та цілування, загалом їхня самооцінка буде негативна [9].

1.4. Наслідки порушення прив’язаності у дітей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях

У край несприятливих умовах виховання в дитини може виникати розлади (порушення) прив’язаності або відсутність формування прив’язаності [6]. Загалом тип прив’язаності формується до трьох років, якщо за цей час не було сформовано безпечної прив’язаності, то дитина може відчувати стрес, але не розлади. «Розлад прив’язаності - це широке поняття, яким позначається порушення поведінки, настрою й соціальної взаємодії» [цит. за 6, 117].

Розлади прив’язаності формуються при недбалому ставленні до дитини, нехтуванні її потреб, жорстокому поводженні, випадки довгої розлуки із опікуном у віці від трьох місяців до трьох років, часта зміна опікунів або їхня надто велика кількість, відсутність реакції на плач та потреби дитини робітниками виховних закладів. Все це формує в дитині недовіру до світу та відстороненість [6].

Науковцями визначено, що чим раніше настає депривація, тим важчим будуть психічні розлади дітей. Найбільш характерними є розумове відставання, проблеми із мовленням, затримки в розвитку, невміння виражати свої емоції. Якщо в дитини був втрачений фізичний зв’язок в більш пізнішому віці (від трьох років), то наслідками можуть стати патологічні, особистісні реакції, нерівномірний розумовий розвиток. Відсутність

забезпечення відчуття любові, тепла, поваги, прийнятті та безпеки призводять до змін у розвитку особистості. Такі діти, а вже потім дорослі, можуть проявляти жорстокість, знецінення, егоцентризм, не розуміння власних та чужих емоцій, відсутність вміння співчувати іншим. Для таких дітей весь світ це місце боротьби, вони мають вижити за будь-яку ціну, не здатні до довіри та прихильності, мають покладатись лише на себе [7].

Для дітей із порушеним типом прихильності властивий високий рівень розчарування у батьках стосовно забезпечення ними відчуття безпеки, опори, надійності. Такі діти постійно перебувають у стані тривоги, суму, вони поступово втрачають здатність довіряти іншим. Тривала розлука з матір'ю в ранньому дитинстві супроводжується сепараційною тривогою. Дитина до трьох років ще потребує постійного перебування мами поряд, якщо цей процес був порушений за будь-яких причин, в дитини не відбувається природній процес сепарації від мами, що несе за собою відсутність або погано сформовану прив'язаність. Схожі прояви спостерігаються і при наявності об'єкта прихильності, але втраті його любові та тепла. Це може відбуватися за різних умов- народження нової дитини, розвиток депресії в матері [8].

Термін розлад прив'язаності може використовуватись не лише для опису емоційних та психологічних проблем дітей раннього віку, але і для школярів, підлітків та дорослих. Оскільки розлад може проявлятися по різному, його головною ознакою буде «відсутність або відхилення проявів нормотипової вікової соціальної поведінки дитини у стосунках із дорослими» [6, 117]. За приклад можна взяти таку ситуацію: для дитини раннього віку із порушенням прив'язаності буде складно перебувати наодинці із незнайомою людиною, але і при контакті з об'єктом прив'язаності, дитина не може відчути заспокоєння та радість. У віці шести років порушення прив'язаності буде проявлятись, як сильна довіра до незнайомців та прагнення із ними товаришувати.

За К.Х. Бішом можна описати наступні наслідки розладів прив'язаності:

— постійний пригнічений настрій, слабкість, апатія, недовіра, плаксивість;

— велике бажання не контактувати ні з ким;

— або навпаки, нав'язливість, прагнення з усіма товаришувати;

— високий рівень агресії або аутоагресії;

— прагнення спеціально поганою поведінкою привернути увагу; людина вважає, що якщо вона не може отримати бажане хорошою поведінкою, то завдяки поганій її помітять;

— постійне провокування дорослих- краще нехай сварять, кричать, ніж зовсім не помічають [6].

На доповнення цього, в дітей із порушенням прив'язаності можуть спостерігатися такі прояви як уповільнення рухового, психічного і мовленнєвого розвитку, соматичні наслідки- затримка росту, РХП, часті крики, плачі, проблеми зі сном і т.п [6].

В процесі дорослішання в людини з'являються можливості створити нові глибинні зв'язки із кимось. Зазвичай, при безпечній прив'язаності це відбувається комфортно - люди заводять друзів, закохуються, адже їхніми сім'ями були показані надійна модель поведінки між людьми, які поважали та піклувались один про одного. Людям із порушеннями прив'язаності нажаль можливість отримати любов та тепло не надавалась. Вони звикли покладатися лише на себе, не довіряючи нікому або вступати у відносини лише б не залишатись на самоті. Навіть невелика травма залишатиме глибокий слід, формуючи в людини негативні погляди, які супроводжуватимуть її впродовж всього життя.

Прив'язаність до батьків є важливим чинником у побудові власних стосунків у дорослому житті. Діти, які пережили складні життєві ситуації на ранніх стадіях розвитку , виростають із проблемою довіри до навколишнього світу.

За Кімом Бартоломью та Леонардом Горовіц можна припустити такі наслідки порушення прив’язаності, як:

— людина може дуже прагнути бути у відносинах, але боїться відмови, тому сама не буде їх починати;

— людина буде відстоювати свою незалежність, їй комфортно не мати ніяких стосунків з іншими;

— людина і хотіла би відносин, але вірить, що їй обов’язково завдадуть болю [5].

Під час небезпеки чи стресової ситуації активується особливий стиль прив’язаності кожної дитини. Залежно від стилю прив’язаності, діти по-різному реагуватимуть на небезпеку. За словами Джона Боулбі, рання взаємодія з основним опікуном визначає негайні емоційні реакції дитини на небезпеку чи стресові ситуації та здатність регулювати емоції в подальшому житті.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ У ДІТЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

2.1. Методи, методика і процедура дослідження

Провівши теоретичний аналіз особливостей формування емоційної прив'язаності у дітей та впливу складних життєвих ситуацій на її розвиток, та визначивши основні психологічні чинники, що обумовлюють характер емоційної прив'язаності в умовах стресових подій, вважаємо доцільним провести емпіричне дослідження особливостей емоційної прив'язаності дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. За результатами емпіричного дослідження планується виявити рівень емоційної прихильності дітей до значущих дорослих, особливості переживання ними емоційної безпеки або небезпеки, а також проаналізувати специфіку емоційного сприйняття сімейних стосунків у контексті складних життєвих ситуацій.

Вибірку нашого дослідження склали 30 дітей віком від 8 до 10 років, розподілених на дві групи:

— Експериментальна група — 15 дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (вихованці Центру соціально-психологічної реабілітації дітей);

— Контрольна група — 15 дітей, які виховуються у стабільних сімейних умовах (учні загальноосвітньої школи м. Львова).

— Дослідження проводилось в офлайн-форматі на базі Центру соціально-психологічної реабілітації дітей м. Львова та загальноосвітньої школи № 22 м. Львова впродовж квітня-травня 2025 року під керівництвом психолога Центру соціально-психологічної реабілітації дітей.

Дослідження проводилось по письмової згоди респондентів та батьків або офіційних представників (опікунів), які добровільно погодилися брати участь у дослідженні. Відбір учасників здійснювався методом цілеспрямованої вибірки серед дітей, які відповідають визначеним критеріям (наявність статусу дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах).

Підбір методичного матеріалу для емпіричного дослідження здійснювався з урахуванням розробок українських та зарубіжних психологів.

З розглянутих психологічних методів вивчення емоційної прив'язаності, нами було обрано методики, які найбільше відповідають цілям дослідження, а саме:

1. Методика «Малюнок пташиного гнізда».
2. Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї (адаптована Жихаревою Л.В.).
3. Методика незакінчені речення «Вивчення емоційної прив'язаності дітей».

Вважаємо доцільним розкрити обрані нами методики більш ґрунтовно:

1. Методика «Малюнок пташиного гнізда» (Додаток А).

Малювання пташиного гнізда здійснюється для діагностики рівня прив'язаності між матір'ю та дитиною. Дана методика була запропонована американською дослідницею Донною Кайзер. Цікавість методики базується на тому, що прохання намалювати гніздо не викликає в дитини змішаних почуттів на відміну від малюнку сім'ї, але дозволяє отримати цінні результати стосовно сімейних реалій дитини.

Інструкція: « Намалюй, будь ласка, гніздо із пташками, які мешкають в ньому».

Після малювання психолог проводить бесіду із дитиною та ставить їй додаткові питання, за допомогою яких складеться більш точне уявлення про значення в житті дитини її відносин із матір'ю.

Завдяки цій методиці можна виявити має дитина безпечну прив’язаність до матері або одну з ненадійних:

— тривожно-амбівалентний тип - формується у дітей, які отримують нестабільну емоційну відповідь від фігури прив’язаності: турбота то наявна, то відсутня;

— уникливий тип - виникає у дітей, які зазнавали емоційного ігнорування або відстороненості з боку значущих дорослих,

— дезорганізований - часто спостерігається у дітей, які зазнавали травматичного досвіду, насильства чи глибокої занедбаності.

Інтерпретація результатів:

— При надійній (безпечній) прив’язаності малюнок буде деталізованим, яскравим.

— При ненадійній прив’язаності образи, що закладені у птахів будуть нечіткими, мало деталізованими.

2. Шкала прихильності дитини до членів своєї сім’ї (адаптована Жихаревою Л.В.) (Додаток Б).

Мета методики - виявлення особливостей життя дитини у сім’ї.

Інструкція: дітям пропонується відповісти на перелік питань, в яких обирається одна відповідь.

Опитувальник складається з 10 питань. Після того, як були надані відповіді, підраховується загальна кількість вибору кожного запропонованого опитувальником члена сім’ї.

Шкали:

— Надійна прихильність

— Ненадійна прихильність

Інтерпретація результатів:

— Обраний найбільшу кількість разів член сім’ї є тим, до кого в дитини сформована прихильність.

— Обраний найменше кількість разів член сім'ї є джерелом дискомфорту дитини в родині.

— Якщо різні члени сім'ї у тесті дитини набрали однакову кількість балів, то можна припустити, що в дитини сформована множинна прив'язаність до значимих дорослих.

3. Методика незакінчені речення «Вивчення емоційної прив'язаності дітей» (Додаток В).

Питання методики була розроблені з науковим керівником для визначення характеру емоційної прив'язаності до батьків/опікунів, рівня емоційної безпеки та наявності страхів та тривог, пов'язаних з прив'язаністю.

Інструкція: « Я прочитаю тобі початок речення, а ти закінчи його так, як хочеш. Відповіді можуть бути будь-якими. Тут немає правильних чи неправильних відповідей».

Оцінювання:

— Позитивні відповіді - наявність безпечної прив'язаності.

— Тривожні відповіді - наявність страхів і тривожних форм прив'язаності.

— Уникаючі відповіді - емоційна відстороненість.

— Дезорганізовані відповіді - стан емоційної невпевненості та травми.

Розкривши методи, методики та процедуру дослідження можемо переходити до результатів дослідження та їхню інтерпретацію.

2.2. Результати дослідження та їх інтерпретація

За першою методикою «Малюнок пташиного гнізда», метою якої є діагностика рівня прив'язаності між матір'ю та дитиною, нами були отримані такі результати, які описані нижче.

Експериментальна група — 15 дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (вихованці Центру соціально-психологічної реабілітації дітей).

В даній групі дітей в основному переважають малюнки гнізда, де відсутній образ батьків (малюється в основному або одна пташка в гнізді, або птахи-батьки малюються далеко за межами гнізда) також присутні малюнки, де мати-птах займає майже весь аркуш паперу. Малюнки цієї групи в основному хаотичні, різкі, одноманітні. Були діти, які із зацікавленістю приймали пропозицію щось намалювати, а були і такі, які спочатку противились та виявляли ворожість і песимізм.

Як приклади наведемо відповіді дітей до малюнків.

1. Стефанія К. (9 років) на питання «Як твої птахи ставляться один до одного?» відповіла так: « Пташка давно не бачила мами, але дуже хоче її побачити. Вона сумує за нею, але не знає чи сумує за нею велика пташка. Від цього маленькій пташці стає страшно» - малюнок із великою мамою-птахом. Можна припустити, що дівчинка чекає на маму, але не знає чи та повернеться і чи любить мама її.

2. Матвій О. (8 років) на питання «Чому гніздо намальоване саме так, небезпечно там чи безпечно?» відповів так: «Не знаю, мабуть, безпечно. Пташка хоче, щоб її не рухали та дали спокій» - малюнок, де мати-птах за межами гнізда. Вона є, але за межами. Відповідь була достатньо агресивною та емоційно-збудженою. Можна припустити, що дитина доволі часто живе «сама по собі», через що вже і не розраховує на отримання турботи зі сторони матері.

3. Віка Р. (9 років) на питання « Що роблять пташки?» відповіла так: «Граються зі своїм пташеням», а на питання «На кого схожі ці пташки, чи вони нагадують когось?» так : «На маму з татом, вони постійно грають зі Стефою (молодша сестра дівчинки)» - особливістю цього малюнку є те, що дівчинка намалювала себе за межами гнізда, а маму, тата, сестру в гнізді. Дівчинка спостерігає за ними, але не бере участі у грі з ними. Можна

припустити, що дівчинка хоче любові та тепла, але не знає, як її отримати.

4. Кирило М. (9 років) на питання «Чого пташки не хочуть, бояться?» дав таку відповідь: «Бояться за тата-птаха, щоб повернувся скоріше». Та на питання: «Чому гніздо намальоване саме так, небезпечно там чи безпечно?» відповідь була така: «Безпечно, бо пташки захищають своє гніздо». На малюнку було зображено велике гніздо із двома птахами в середині, яке розташоване на великій гілці високого дерева, але є ще зображення одного птаха, який розташований за межами дерева, але головою направлений до нього. Можна припустити, що дитина має безпечну прив'язаність до матері, але відсутність батька впливає на емоційний стан дитини та його поведінку загалом. Це дитина, якій рано довелось подорослішати та встати на захист та безпеку своєї сім'ї, бо тепер він головний у сім'ї більшість часу.

При аналізі малюнків та розмові з дітьми експериментальної групи, були зроблені висновки, які представлені на Рис. 2.1., що 6,6% мають безпечну прив'язаність, 40% від кількості дітей мають уникливу прив'язаність, 46,6% - тривожно-амбівалентну та 6,6% - дезорганізовану прив'язаність, про що свідчать інтерпретація їх малюнків та їхні відповіді на питання.

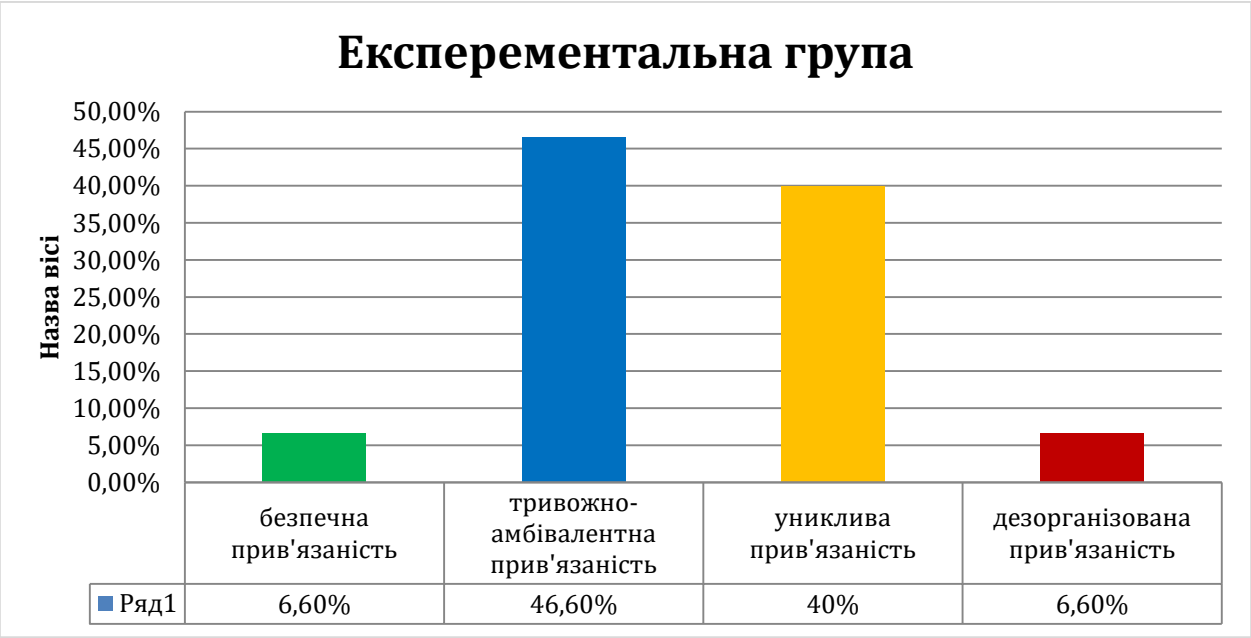

Рис. 2.1. Показники типів прив'язаності експериментальної групи за методикою «Малюнок пташиного гнізда»

Контрольна група — 15 дітей, які виховуються у стабільних сімейних умовах (учні загальноосвітньої школи м. Львова).

Малюнки цієї групи були яскравими, чіткими, в більшості випадків із обома батьками.

В якості прикладу наведу такі відповіді дітей.

1. Уляна К. (8 років). На питання « Добре пташкам разом чи погано?», вона відповіла так: « Добре, пташки піклуються і люблять один одного. Вони не замерзнуть, якщо будуть разом» - на малюнку яскраво-блакитним кольором зображені три пташки, щільно розташованих один до одного. Гніздо міцне та щільно збудоване з великих гілок. Саме гніздо також знаходиться на широкій гілці. Можна припустити, що дитина виховується в турботі та любові та має опору в якості сім'ї.

2. Уляна Н. (9 років). На питання «Чому гніздо намальоване саме так, небезпечно там чи безпечно?», дівчинка дала таку відповідь: « Пташенятам у гнізді безпечно, адже їх захищає і пильнує мама». – на малюнку зображено гніздо на великій гілці вздовж всього аркуша, де мама-птах сидить біля гнізда над своїми яйцями, мама-птах розгорнута та нахилена до гнізда. Фоном служить яскраве сонце та хмаринки. Можна припустити, що для цієї дитини мама є опорою та захистом, навіть перебуваючи за кордоном.

3. Каміла А. (8 років) та Антон В. (10 років) мають схожі малюнки за ідеєю. На цих малюнках зображені гнізда із яйцями на товстій гілці великого дерева. Дорослі птахи відсутні, але можна припустити, що для цих дітей їхнє житло- безпечне місце, навіть, коли батьків немає вдома.

При аналізі малюнків та розмові з дітьми контрольної групи, були зроблені висновки, які представлені на Рис. 2.2., що 80% дітей мають безпечну прив'язаність, а 20% мають уникливий тип прив'язаності, в даному випадку діти демонструють прив'язаність до дому, але не виражають емоційного зв'язку з батьками.

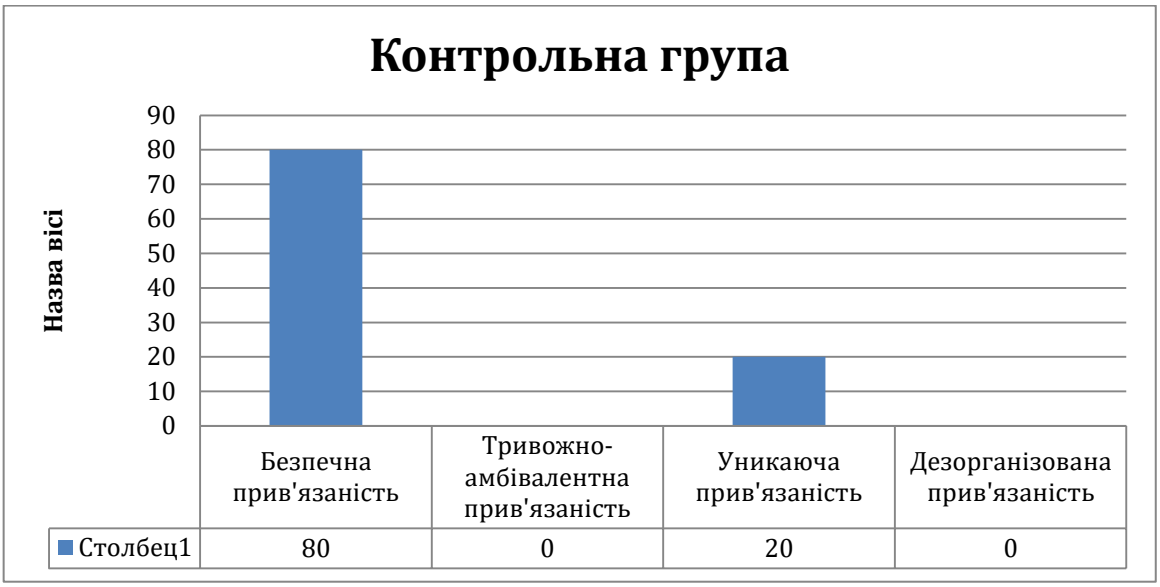

Рис. 2.2. Показники типів прив’язаності контрольної групи за методикою «Малюнок пташиного гнізда»

Порівнюючи результати за методикою «Малюнок пташиного гнізда» між експериментальною та контрольною групами, виявили суттєві відмінності у типах емоційної прив’язаності між дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (експериментальна група), та дітьми, які виховуються у стабільному сімейному середовищі (контрольна група).

Зокрема, у контрольній групі домінує безпечний тип прив’язаності — він був виявлений у 80% дітей. Решта 20% дітей демонструють ознаки уникливої прив’язаності, що може свідчити про емоційну самостійність або деяке пригнічення емоційного контакту з батьками. Водночас тривожно-амбівалентний та дезорганізований типи у цій групі не виявлено.

Натомість у експериментальній групі ситуація значно складніша: лише 6,6% дітей мають безпечну прив’язаність, тоді як 46,6% демонструють тривожно-амбівалентний тип, 40% — уникливий, і ще 6,6% — дезорганізований тип прив’язаності. Ці показники свідчать про високий рівень емоційної нестабільності, тривоги, невпевненості у стосунках із дорослими у дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях.

За даними другої методики «Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї» (за адаптацією Жихаревої Л.В.), метою якої є виявлення особливостей життя дитини у сім'ї, результати стали такими.

В експериментальній групі 53,3% дітей вказали найбільшу кількість разів у відповідях на питання саме матір, 20%- інших членів сім'ї, а саме брата, сестру, тата, бабусю та дідуся і 26,6% отримали однакову кількість відповідей на різних членів сім'ї, з чого можна припустити про множинну прив'язаність у дітей до значимих дорослих. Описані результати представлені на Рис. 2.3.

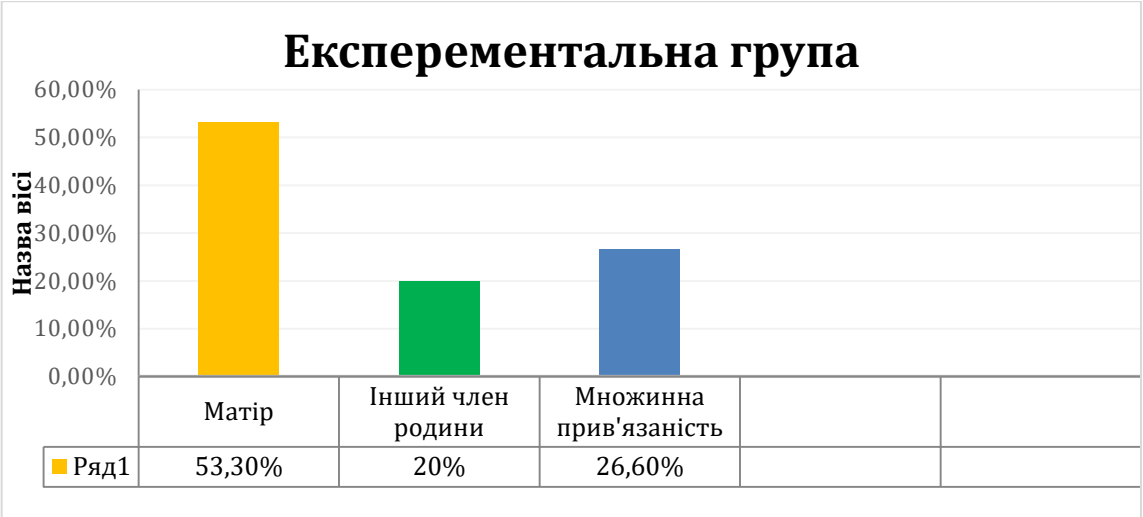

Рис.2.3. Показники відповідей експериментальної групи за методикою «Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї» (за адаптацією Жихаревої Л.В)

При опитуванні була помічена така тенденція, якщо діти обирали інших членів сім'ї, то це були брати або сестри, а діти, що обирали матерів, в основному давали таку відповідь, бо інших родичів просто не мають. З цього можна припустити, що діти, в складі чиїх сімей є інші родичі, мають можливість сформувати прихильність саме до них та отримати прояв турботи від когось іншого, а в дітей без родичів формується прихильність до матері або батька, в незалежності від їхньої поведінки, оскільки це єдині знайомі та «безпечні» люди.

В контрольній групі результати були такі: 60% обрали у відповідях матір, а 40% - інших родичів, в основному батька, які представлені на рисунку 2.4.

Як можна побачити, то відповіді обирались на користь батьків. Для дітей цієї групи вся їхня сім'я є місцем опори та безпеки, вони можуть звернутися про допомогу один до одного та отримати її.

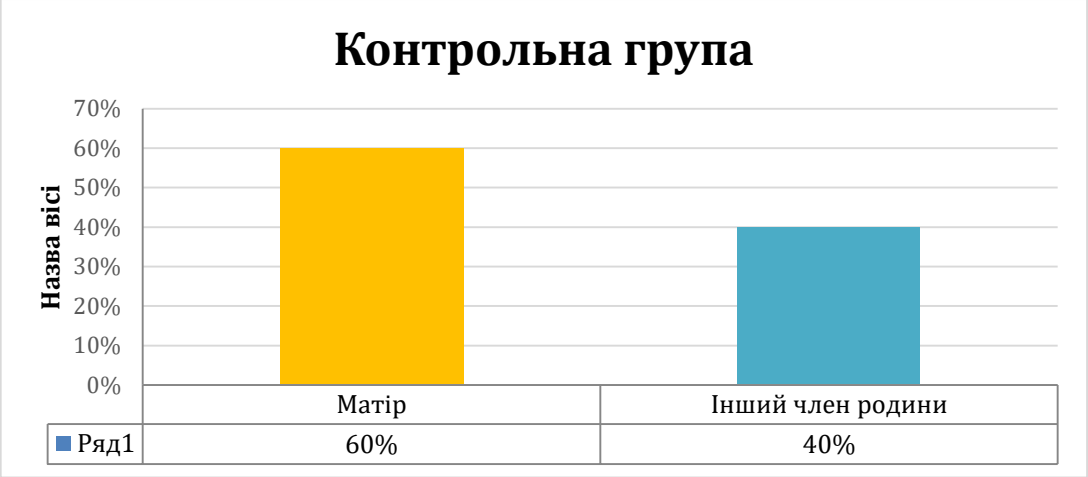

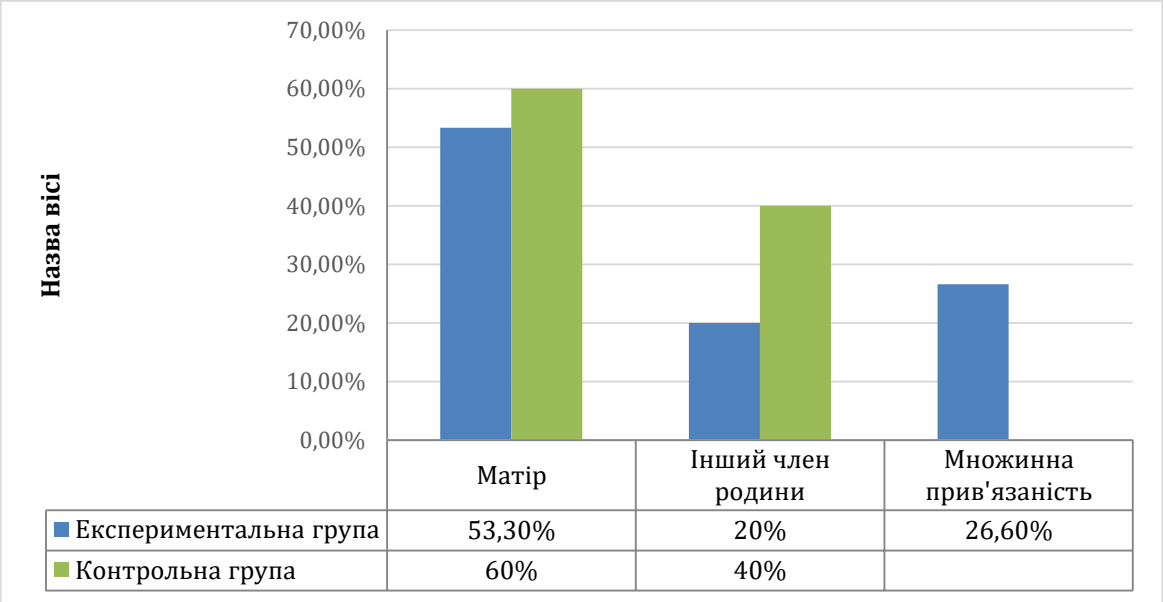
Рис.2.4. Показники відповідей контрольної крупи за методикою «Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї» (за адаптацією Жихаревої Л.В)

Порівнюючи результати експериментальної та контрольної групи (Рис. 2.5.) за методикою «Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї» (за адаптацією Жихаревої Л.В.), метою якої є виявлення особливостей життя дитини у сім'ї, можна зробити висновок, що ставлення до членів своєї родини в кожній групі схоже, але різниця в тому, наскільки їм комфортно перебувати в їхній сім'ї.

Діти, які перебувають у складних життєвих ситуаціях (експериментальна група), більше віддають перевагу матері у своїх відповідях, так само, як і діти, які живуть у стабільних сімейних умовах (контрольна група).

В дітей, які не перебувають у складних сімейних умовах може бути виявлена більша прив'язаність до батька, ніж до матері, що є цілком нормальним.

Серед нашого дослідження множинна прив’язаність зустрічалась у дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що пов’язано із нехтуванням їх батьків/опікунів батьківськими обов’язками.

	Матір	Інший член родини	Множинна прив'язаність
Експериментальна група	53,30%	20%	26,60%
Контрольна група	60%	40%	

Рис. 2.5. Показники відповідей експериментальної та контрольної групи за методикою «Шкала прихильності дитини до членів своєї сім’ї» (за адаптацією Жихаревої Л.В)

Третя методика незакінчених речень «Вивчення емоційної прив’язаності дітей», була спрямована на визначення характеру емоційної прив’язаності до батьків/опікунів, рівня емоційної безпеки та наявності страхів і тривог, пов’язаних із прив’язаністю.

В експериментальній групі були виявлені такі показники: 13,3% надали позитивні відповіді, що вказує на безпечну прив’язаність, 45,7% мають наявність страхів і тривожних форм прив’язаності, 33,3% продемонстрували емоційну відстороненість, 7,7% в своїх відповідях проявляє глибоку дезорганізацію емоційної сфери. Показники представлені на Рис. 2.6.

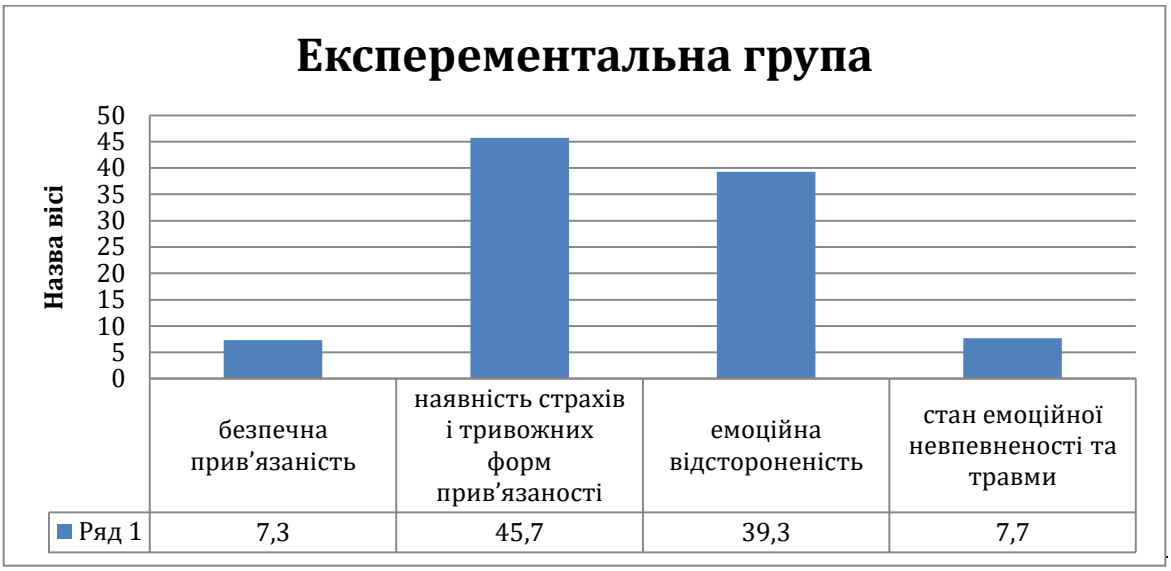

Рис. 2.6. Показники відповідей експериментальної групи за методикою незакінчених речень «Вивчення емоційної прив'язаності дітей»

Отже, згідно даних на Рис. 2.6. визначено:

1. Безпечна прив'язаність виявлено у 7,3% дітей. У відповідях дітей з цієї категорії простежується відчуття довіри, прийняття, емоційної підтримки з боку батьків або опікунів. Діти не уникають емоцій, відкрито говорять про свої потреби та пов'язують безпеку з конкретними людьми.

Для наочності відповідей представленого в експериментальній групі, наведемо нижче приклади відповідей дітей:

— Коли мені страшно, я хочу — обійняти маму.

— Мама завжди — приходить, коли я її кличу.

— Коли я щаслива, мені хочеться — стрибати і сміятись.

— У важкі моменти я думаю про — те, що мама мені допоможе.

— Я вірю, що мої близькі — завжди будуть зі мною.

— Найбільше я боюся, що — піде дощ на прогулянці.

2. Наявність страхів і тривожних форм прив'язаності виявлено у 45,7% дітей, ця група демонструє емоційну нестабільність, глибоку потребу у близькості, страх покинутості**.** Відповіді сповнені тривоги, сумнівів у любові батьків та очікування загрози. Приклади відповідей:

— У моїй родині я завжди — хочу бути хорошим, щоб мене не залишили.

— Коли мені страшно, я хочу — щоб мама не йшла.

— Мама завжди — може піти і не повернутись.

— Я найбільше сумую за тим, що — мене не помічають.

— Коли я злюся, то — починаю плакати або кричу.

— Коли я щаслива, мені хочеться — щоб мене всі любили.

— У важкі моменти я думаю про — те, що я залишусь одна.

— Якщо мене нема вдома, то мама — не знає, де я.

— Я відчуваю себе у безпеці, коли — хтось мене тримає за руку.

3. Емоційна відстороненість визначена у 39,3% дітей. Діти цієї категорії заперечують або знецінюють емоційний контакт**,** демонструють низьку емоційну виразність**,** ухиляються від прояву почуттів або висловлюють гіперсамостійність. Приклади відповідей:

— У моїй родині я завжди — сам.

— Коли мені страшно, я хочу — нічого. Я справлюсь.

— Мама завжди — на роботі.

— Я найбільше сумую за тим, що — не пам’ятаю.

— Коли я злюся, то — мовчу.

— Коли я щасливий, мені хочеться — мовчати.

— У важкі моменти я думаю про — тишу.

— Якщо мене нема вдома, то мама — нічого не робить.

— Я відчуваю себе у безпеці, коли — один.

— Найбільше я боюся, що — мене будуть чіпати.

— Коли я сумую, я мрію про — комп’ютерні ігри.

4. Стан емоційної невпевненості та травми виявлено у 7,7% дітей, ця група проявляє глибоку дезорганізацію емоційної сфери**,** порушення образу «Я» та відсутність базового відчуття безпеки. У відповідях звучать теми провини, самоосуду, страху зникнення або втрати власної ідентичності. Приклади відповідей:

— У моїй родині я завжди — винен.

— Коли мені страшно, я хочу — втекти.

— Мама завжди — кричить.

— Я найбільше сумую за тим, що — народився.

— Коли я злюся, то — б'ю кулаком стіну.

— Коли я щасливий, мені хочеться — щоб це ніхто не бачив.

— У важкі моменти я думаю про — те, що я нікому не потрібен.

— Якщо мене нема вдома, то мама — навіть не помічає.

— Я вірю, що мої близькі — не люблять мене насправді.

— Люди, які мене люблять, завжди — зляться на мене.

Отримані результати підтверджують, що в умовах складних життєвих обставин більшість дітей не мають сформованої безпечної прив'язаності, натомість у їхніх відповідях переважають тривожність, емоційна дистанція та ознаки емоційної травматизації**,**

В контрольній групі були виявлені такі показники: 73,3% надали позитивні відповіді, що вказує на безпечну прив'язаність, 45,7% мають наявність страхів і тривожних форм прив'язаності, 33,3% продемонстрували емоційну відстороненість, 7,7% в своїх відповідях проявляє глибоку дезорганізацію емоційної сфери. Показники представлені на Рис. 2.7.

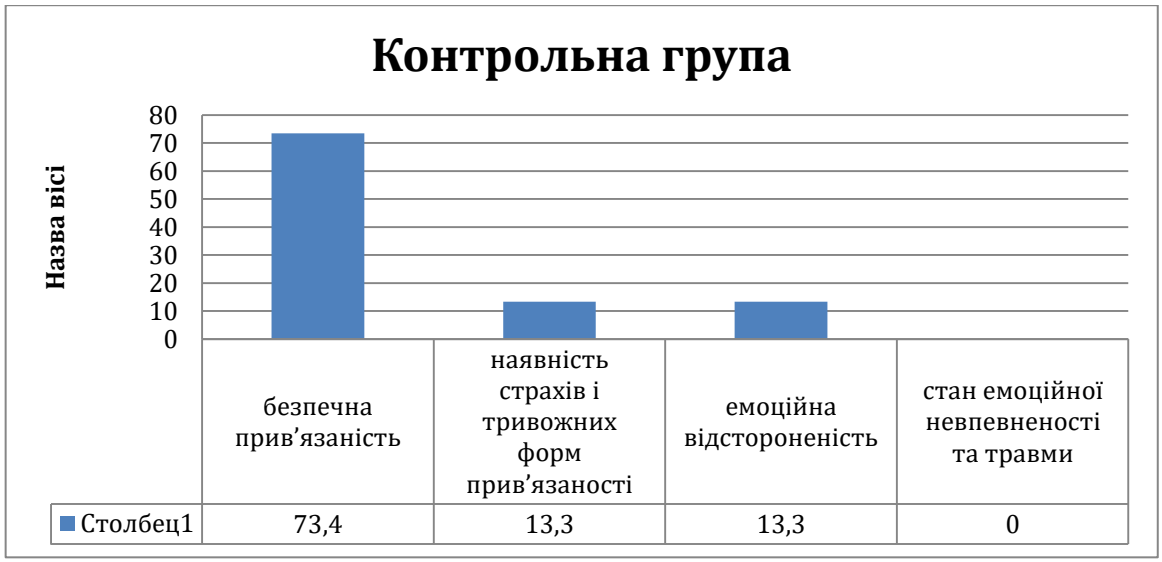

Рис. 2.7. Показники відповідей контрольної групи за методикою незакінчених речень «Вивчення емоційної прив'язаності дітей»

Аналіз відповідей дітей контрольної групи показав переважання позитивного емоційного досвіду, сформованого у стабільному сімейному середовищі. Зокрема, 73,3% дітей продемонстрували позитивні завершення речень, які свідчать про сформовану безпечну прив'язаність. Їхні відповіді характеризувалися довірою до батьків, відчуттям захищеності, відкритістю до емоційного контакту. Приклади відповідей:

— «Коли мені страшно, я хочу бути з мамою»,

— «Я відчуваю себе у безпеці, коли тато вдома»,

— «Я вірю, що мої близькі завжди допоможуть мені».

Це свідчить про наявність досвіду стабільного емоційного зв'язку з дорослими, що забезпечує розвиток адаптивної саморегуляції та позитивного самообразу.

13,3% дітей виявили ознаки тривожної прив'язаності, що виразилося в їхніх відповідях через страх втрати батьківської присутності, хвилювання щодо змін у стосунках або власної провини. Приклади відповідей:

— «Я переживаю, що мама може на мене образитися»,

— «Найбільше я боюся, що залишусь сама вдома».

Ці висловлювання не є маркерами глибокої емоційної дезорганізації, але можуть свідчити про підвищену чутливість до стосунків, властиву для тривожного типу.

Ще 13,3% дітей надали уникаючі відповіді, які вказують на певну емоційну стриманість або самозахист. Вони схильні уникати емоційно насичених тем або демонструвати гіперсамостійність, наприклад:

— «Я сам справляюся»,

— «Я нічого не боюсь»,

— «У мене немає важких моментів».

Такі відповіді можуть відображати переважно формальний контакт із дорослими або обмежений досвід вербалізації емоцій.

Ознак дезорганізованої прив’язаності в контрольній групі не виявлено, що узгоджується з припущенням про емоційно стабільне середовище виховання.

Отже, результати методики незакінчених речень, спрямованої на виявлення характеру емоційної прив’язаності, рівня емоційної безпеки та наявності страхів у дітей, виявили суттєві відмінності між експериментальною та контрольною групами.

У контрольній групі, яка представлена дітьми зі стабільного сімейного середовища, домінує безпечна прив’язаність — 73,3% дітей продемонстрували позитивні відповіді, що свідчить про сформоване почуття довіри, захищеності та підтримки у сім’ї. Утім, 13,3% виявили ознаки тривожної прив’язаності, а ще 13,3% — емоційної відстороненості, що свідчить про наявність окремих індивідуальних труднощів або специфіку взаємодії у родині. Ознак дезорганізованої прив’язаності в цій групі не виявлено.

На противагу, у експериментальній групі (діти, які перебувають у складних життєвих обставинах), лише 7,3% демонструють безпечну прив’язаність. Натомість 45,7% мають тривожну прив’язаність, 39,3% — емоційну відстороненість, а ще 7,7% — дезорганізовану прив’язаність, що супроводжується почуттям провини, емоційною дезорієнтацією та втратою базового відчуття безпеки.

Таким чином, у дітей з експериментальної групи домінують ненадійні форми емоційної прив’язаності, які супроводжуються глибокими внутрішніми переживаннями, зниженим рівнем емоційної безпеки та фрагментованістю уявлень про себе і значущих дорослих.

Отже, порівнюючи результати по всім трьом методикам можемо узагальнити:

За першою методикою «Малюнок пташиного гнізда» діти з контрольної групи демонструють вищий рівень емоційної безпеки та стабільного зв’язку з батьками, тоді як діти експериментальної групи переважно виявляють нестійку або порушену прив’язаність.

Найпоширенішим типом серед дітей у складних обставинах є тривожна прив’язаність.

За другою методикою «Шкала прихильності до членів сім’ї» у дітей контрольної групи прив’язаність є стабільною та сфокусованою на батьках. У дітей з експериментальної групи частіше трапляється множинна прив’язаність або прив’язаність до будь-кого з родичів — що може вказувати на відсутність постійної фігури прихильності та компенсацію дефіциту емоційного зв’язку.

За третьою методикою незакінчених речень у дітей контрольної групи домінує безпечна прив’язаність із поодинокими проявами тривожності. У експериментальній групі переважають тривожна та відсторонена моделі прив’язаності, що відображає емоційний дискомфорт, відсутність стабільної підтримки й досвід травм.

Усі три методики підтвердили значущу різницю у структурі емоційної прив’язаності між дітьми, які перебувають у стабільному середовищі (контрольна група), та тими, хто опинився у складних життєвих обставинах (експериментальна група). В експериментальній групі переважають ненадійні форми прив’язаності — тривожна, уникліва та дезорганізована. Це свідчить про високий рівень емоційної вразливості, дефіцит довіри до значущих дорослих, труднощі у формуванні стабільних стосунків.

РОЗДІЛ 3
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗІ СКЛАДНОЮ ЖИТТЄВОЮ СИТУАЦІЄЮ

3.1.Психологічна допомога дітям з різними типами прив’язаності

Діти, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, зокрема внаслідок втрати батьківського піклування, насильства, занедбаності, воєнних дій або соціального сирітства, становлять одну з найбільш психологічно вразливих категорій. Порушення базових умов розвитку, зниження рівня емоційної безпеки, відсутність стабільного об'єкта прив’язаності — усе це суттєво ускладнює становлення емоційної сфери, самооцінки та довіри до світу.

Емпіричні результати дослідження підтвердили високий відсоток ненадійної емоційної прив’язаності у дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, що проявляється у тривожності, емоційній відстороненості або дезорганізованості поведінки. Відтак, надання лише базового соціального захисту є недостатнім: ці діти потребують комплексної психологічної підтримки, яка має бути спрямована на відновлення відчуття емоційної безпеки, формування стабільних зв’язків із дорослими та розвиток довіри до значущих фігур.

Розробка практичних рекомендацій є необхідною складовою не лише ефективної психокорекційної роботи, а й профілактики вторинних психологічних травм, які можуть виникати при неадекватній взаємодії з дитиною, що вже пережила втрату чи розрив прив’язаності. Така робота має спиратися на принципи емоційного прийняття, постійної присутності дорослого, підтримки автономії дитини та створення безпечного середовища.

Практичні рекомендації, викладені нижче, базуються на результатах емпіричного дослідження, сучасних підходах до теорії прив’язаності та досвіді українських психологів, які працюють з дітьми у складних обставинах.

В психологічній літературі науковці дають таке значення поняттю психологічна допомога- «вид допомоги, яку надає кваліфікований спеціаліст людині або групі людей для підтримки, зняття психоемоційного напруження, покращення якості життя і соціальної адаптації. Вона спрямована на якнайшвидше відновлення психічного стану, через комплекс діагностичних, психокорекційних і психологічних заходів»[25].

Як було зазначено раніше існують такі типи прив'язаності у дітей, як безпечна, тривожно-амбівалентна, уникліва та дезорганізована.

Кожен з цих типів прив'язаності корегує світобачення дитини та має свої наслідки, але наявність складної ситуації може виникнути у дітей із будь-якою емоційною прив'язаністю.

У край несприятливих умовах виховання в дитини може виникати розлади (порушення) прив'язаності або відсутність формування прив'язаності. «Розлад прив'язаності - це широке поняття, яким позначається порушення поведінки, настрою й соціальної взаємодії» [цит. за 6, 117].

Існує багато методів роботи із дитячою психотравмою, але вони не завжди можуть бути настільки ефективними, щоб дати швидкий результат, тому ми вважаємо, що буде правильним обрати комплексний психолого-педагогічний підхід, що поєднає роботу психолога із педагогічними прийомами, які спрямовані на розвиток особистості дітей та пошук їхнього внутрішнього ресурсу та збагачення його для подолання досвіду травми [2, 61].

Важливим також є робота із батьками/опікунами дітей, оскільки вид виховання, емоційний контакт, способи вираження емоцій та почутті, середовище у сім'ї, емоційний стан батьків впливають на процес та прояви переживань травми та подолання дітьми травматичного досвіду [2, 61].

Оцінювання психологічного стану дитини здійснюється фахівцем під час психодіагностичної бесіди з використанням спеціалізованих опитувальників та анкет, адаптованих як для дітей, так і для їхніх батьків. Серед основних діагностичних методик застосовують напівструктуроване

інтерв'ю, яке складається з 42 запитань, побудованих на основі діагностичних критеріїв DSM.

Додатково використовується батьківська анкета, спрямована на виявлення та оцінку травматичного досвіду дитини. Вибір методик здійснюється з урахуванням вікових та когнітивних особливостей дитини. Чим менша дитина, тим спрощені і легші опитувальники/анкети необхідно надавати [2, 65].

У роботі з дітьми найважливішим є пропрацювання негативних емоцій, поведінки та когнітивних наслідків, що пов'язані із психотравмою. Для того, щоб робота із дитиною проходила плавно, необхідно також залучити батьків, для відновлення або створення емоційного контакту, щоб налагодити надійну прив'язаність у дитини. Основою травми або підсилювачем її можуть бути взаємини із значущими людьми, тому, налагодження стосунків батьків із дитиною будуть сприяти швидшому та якіснішому психічному одужанню дитини.

Для психологічної допомоги дітям важливо скласти психокорекційну програму для повного занурення в проблему дитини.

За психологічним словником В.В. Синявського та О.П. Сергєєнкова психокорекція- це «метод активного цілеспрямованого впливу на психіку людини, суть якого полягає в послабленні або усуненні тих чи інших відхилень від норми в розвитку й функціонуванні її поведінкових, емоційних, когнітивних та інших проявів, що створюють їй психологічні проблеми» [цит. за 21, 239].

Корекційна програма має містити такі умови:

1. Обов'язково необхідно враховувати особливості емоційного стану дитини, її особливості.

2. Проводити корекцію необхідно з використанням відповідних методик, технік та принципів.

Простір для дітей має організовуватись з урахуванням безпеки, комфорту, естетики, гарного освітлення приміщення.

В корекції виділяють три етапи, які містять у собі необхідні методологічні прийоми для вирішення конкретно поставленого запиту.

1. Перший етап «Орієнтаційний». Включає в себе два заняття для створення доброзичливої та безпечної атмосфери для дитини, де її розуміють, приймають, підтримують та хочуть допомогти із вирішенням проблем (розважальні, предметні і рухливі ігри).

2. Другий етап «Корекційно-терапевтичний». Включає в себе 3-8 занять для здійснення основної психокорекційної роботи. Крім корекції емоційно-особистісних порушень і навчання соціальним нормам спілкування, проводиться розуміння психологічних особливостей дитини. Для цього можуть використовуватись ігрові (з прийняттям ролей та правил) та неігрові (релаксація, спільна діяльність, образотворча діяльність, читання казок та/або оповідань).

3. Третій етап «Завершальний або контрольний». Проводиться впродовж двох занять, направлених на закріплення отриманих навичок.

На цьому етапі можуть у добровільній формі приєднатися батьків. Перевіряється вміння справлятися із конфліктними ситуаціями, відбувається сприйняття взаєморозуміння із батьками, рефлексії та контролю своєї поведінки.

При створенні корекційної роботи із дитиною використовується алгоритм психофізичного розвитку дитини- «звук-образ-рух» і враховується темп занурення дитиною у проблематичну тему.

Першим кроком є дослідження приємних та неприємний емоцій у прояві «інших» (страх, смуток, радість, гнів).

Методи для використання:

— Казки, історії, бесіди про неприємні та приємні емоції в «інших». Наприклад: тварини, діти, дорослі.

— Малюнок емоційних станів у «інших».

— Психогімнастика, ігри-драматизації зрізними емоціями в «інших».

Другим кроком є вивчення емоційних станів абстрактно - які відчуття в тілі, зовнішнє відображення, колористика цих станів, які думки з'являються, що вони змушують робити.

Методи дослідження:

— Створення казок, бесід, історій про емоції.

— Малюнок емоцій (намалюй емоцію, що відчуваєш).

— Психогімнастика, ігри-драматизації з абстрактними емоціями.

Третім кроком є дослідження власних приємних та неприємних емоційних станів, переосмислення емоцій та розгрузка.

Методи:

— Бесіда про власні емоційні переживання в минулому та теперішньому.

— Малюнок емоційних переживань.

— Свої переживання в малюнку, бесіді та грі змінити на смішні, абсурдні ситуації, стерти, замазати.

— Проведення ігор для емоційної розрядки та релаксації.

Четвертим кроком є усвідомлення та промовляння власних емоційних переживань та переживань «інших», пошук причин попередніх вчинків, які наслідки має вчинок.

Методи:

— Казки, бесіди, історії про вчинки

— Малюнок позитивних змін

— Психогімнастика, ігри-драматизації для виявлення різних варіантів позитивних змін.

П'ятим кроком стає будування нових реакцій на минулі чинники, розуміння правил та навчання самодопомоги.

Методи:

— Ігри, вправи для закріплення нових реакції на старі чинники. Це можуть бути картки, жести, паролі. Для розвитку внутрішнього контролю

можна використовувати чарівні слова для сміливості, афірмації та інше.

— Вправи для роботи із чутливістю, невпевненістю і рефлексією своїх особливостей.

— Ігри для емоційної розгрузки, дихальні практики, ігри для розвитку контролю м’язів.

Для кожного типу прив’язаності корекційна програма буде мати свою тематику ігор, вправ, будуть різні динаміки подолання складних переживань. Для агресивних діток можна включити більше рухових ігор для зняття напруги, для тривожних діток- спокійні, статичні ігрові форми занять на початку корекційної програми.

Кожна дитина особлива та має право на щасливе дитинство. Задача батьків та близьких до дитини дорослих навчитись розпізнавати зміни в поведінці дитини та надавати їм допомогу із терпіння, добротою та повагою.

3.2. Робота із сім’ями, які опинилися у складних життєвих обставинах

У сучасній соціальній роботі родини класифікуються як соціально благополучні, що забезпечують стабільне функціонування сім’ї, та дисфункційні, які опинились у складних життєвих обставинах та потребують зовнішньої підтримки.

Соціальний супровід таких сімей розглядається як одна з провідних технологій соціальної роботи, спрямована на вирішення комплексних психологічних, міжособистісних і соціальних проблем шляхом індивідуальної роботи фахівця з клієнтом. Цей вид діяльності орієнтований на створення оптимальних умов для життєдіяльності родини, дитини та молоді. Сім’ям надаються необхідні соціальні послуги: матеріальна та психологічна допомога, консультування, правовий захист, представлення інтересів сім’ї у взаємодії з органами державної влади.

Таким чином, соціальний супровід є цілеспрямованим процесом реагування на конкретну проблемну ситуацію, що передбачає комплексний підхід та координацію підтримувальних заходів [15].

Працівники мають пам’ятати, що вони працюють із особливими сім’ями - родинами із складними життєвими обставинами, які втратили здатність самостійно привести взаємовідносини кожного члена сім’ї один з одним до ладу.

Панок В.Г. пропонує зупинитись на основних практичних рекомендаціях, які мають не лише технологічне, але й і етичне значення.

При анкетуванні (індивідуальному тестуванні або груповому опитуванні) працівник психологічної служки має працювати в наступній послідовності:

1. Пояснити учаснику або учасникам мету проведення анкетування, яким чином буде проводитись опитування, які будуть подані результати, хто матиме право ознайомитись із результатами, які наслідки за собою несе участь у анкетуванні для опитувального та його оточення.

2. Треба обов’язково повідомити учасника, якщо його життю, здоров’ю буде загрожувати небезпека, то фахівець має право порушити конфіденційність та звернутись до відповідних органів.

3. Переконатись у тому, що учасники розуміють зазначені вище пункти.

4. Повідомити учасника або учасників про те, якщо вони не хочуть відповідати на якісь питання з особистих причин, то можна відмовитись надавати відповідь.

5. Після завершення процедури опитування подякувати кожному із учасників та повідомити , коли і як опитуваним буде надана інформація [2, 10].

При наданні результатів опитування практичний психолог чи соціальний педагог має дотримуватись таких умов:

1. Повідомляти простими словами для чіткого розуміння опитуваним

всього сказаного. Пояснювати мовою респондента, враховуючи його вік, культурні та індивідуальні особливості, рівень освіти та актуальний психоемоційний стан.

2. Фахівець не має права надавати інформацію стороннім людям, тобто тим, хто не бере участі у роботі.

3. Спеціалісти, які працюють у команді (класний керівник, директор та ін.) мають право отримувати інформацію в узагальненому вигляді із забезпеченням конфіденційності.

Коли проводиться групова (тренінгова) робота необхідно звернути увагу на такі пункти:

1. Участь у роботі групи є виключно добровільною.

2. Батьки мають отримати інформацію: а) про результати анкетування зрозумілою їм мовою; б) як будуть проходити групові заняття; в) які результати має отримати група і що відбуватиметься із дитиною в процесі та в кінці групової роботи; г) про надання конфіденційності в роботі групи; ґ) про добровільну участь в групі.

3. Батьки мають надати добровільну згоду на участь дитини в роботі групи.

4. Психолог має надати конфіденційність роботи групи навіть із дітьми та підлітками.

5. По завершенню роботи, практичний психолог має запевнитись в тому, що кожен учасник емоційно стабільний, соціально адаптований і в нього немає негативних думок про себе та проведену роботу.

6. Якщо виявляється, що залишились негативно налаштовані учасники, то з ними проводиться індивідуальна терапія [2, 11].

Оскільки батьки є основними людьми , які надають дитини відчуття безпеки, надійності та захищеності, вони мають розуміти, яким чином можна допомогти своїй дитини та всій своїй родині подолати складну ситуацію, яка з’явилась. Батьки мають чітко усвідомлювати всю серйозність дитячого стану, оскільки головним прикладом, який наслідують діти є саме модель

поведінки в сім'ї. Неправильні дії батьків несуть за собою наслідки незадоволеності життя дитиною та неправильне усвідомлення світу та людей, які навколо них. Тому для розуміння принципів взаємодії батьків із дитиною важливо надавати грамотну просвітницьку інформацію у закладах реабілітації, учбових закладах та громадах, в яких існують сім'ї із складними життєвими ситуаціями.

Основною метою корекційної роботи із сім'ями, які опинились у складних життєвих ситуаціях є пошук ресурсів, які б могли ефективно допомагати розвиватися та гармонійно жити.

Спочатку члени сім'ї мають усвідомити, яка склалась проблема в них. Для цього можна використати такі теми та техніки:

1. Розширити уявлення про родину, як системи, механізми і правила її функціонування; зрозуміти внутрішньосімейні та внутрішньоособистісні проблеми учасників. для цього можна використати:

— «Психологічні ігри»

— «Сімейні ролі»

— «Ролі, які ми граємо в житті»

— Ізотерапевтину практику «Мій тиждень, мій день, моє життя»

Виконання вправ на виявлення прихованих сімейних проблем:

— «Згода, незгода, оцінка»

— «Емоція по колу»

— «Хореографія сім'ї»

— «Виявлення ресурсів»

— «Ревізія минулого» і т.п.

2. Розуміння точки зору про сімейні проблеми кожного члена сім'ї за допомогою таких технік:

— Привітання «Гордість моєї сім'ї»

— Вправи «Дух дому»

— «Сцена підтекстів»

— «Сімейні втрати» і т.п.

3. Узагальнення уявлень про власну сім'ю, вплив минулих подій на теперішні стосунку в родині, усвідомлення сімейних традицій та цінностей кожного члена, навчити конструктивно розв'язувати проблеми, що з'являються - «Сімейні історії», «Острів везіння», «Древо сімейних цінностей», «Руйнівні переживання» та інше.

4. Перебудова емоційних чинників взаємодії в сім'ї, робота в зоні несвідомих явищ психіки:

— «Квітка»

— «Луг»

— «Сім'я тварин» і т.п.

Робота з методами символдрами та символдраматичних мотивів.

5. Навчити розуміти та усвідомлювати причини сімейних криз та позитивно перебудувати сімейні взаємини:

— «Скульптура сім'ї»

— «Древо сімейних цінностей»

— «Сімейні угоди»

— «Моя сім'я зараз та в майбутньому»

— «Ідеальна сім'я»

— «Життя ідеальної сім'» і т.п.

6. Розвивати вміння відповідальності та розв'язання проблеми домінування в сім'ї, усвідомлення прихованих правил у сім'ї, розвиток навичок взаємодії: техніки структурованої сімейної терапії:

— «Сімейні фотографії»

— «Спогади»

— «Сімейне ляльковe інтерв'ю»

— проективні техніки «Якби я був…, незакінчене речення» та інше [2, 95].

Після представлення родині роз'яснення про те, що таке сім'я, як система, батькам пропонуються знання про основні закономірності внутрішньосімейної та батьківсько-дитячої взаємодії. Надається інформація про врегулювання конфліктів та яку роль в житті дитини займає кожен з батьків, відмінності емоційної прихильності до дитини батька та матері, як проявляти турботу, любов, усвідомлення власного ставлення до дитини та чого їй не вистачає, чого вона прагне та хоче. Зміна стилю виховання в сім'ї та оволодіння навичками безконфліктного виховання дитини в сім'ї.

Для цього можна застосовувати такі техніки, як:

— «Бар'єри спілкування»
— «Стереотипи взаємодії»
— «Батьківська сила»
— «Навички конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях»
— «Мій дім очима дитини»
— «Безумовна та умовна любов»
— «Прояв батьківської любові»
— «Безпечні місця»
— «Моя дитина»
— «Біль про права»
— «Дисциплінарні техніки»
— «Важкі ситуації» та інші.

Наступним етапом буде виявлення проблемних особистих і сімейних історій та зміна ставлення до них.

На цьому етапі пропонується згадати власне дитинство, яким чином воно вплинуло на виховання власної дитини та перебіг взаємодії із членами власної сім'ї. Навчитись новим позитивним способам комунікації із сім'єю, почати говорити про свій біль та переживання, усвідоми, що позитивне ставлення до життя корисніше та краще впливає на психологічний та фізичний стан, на атмосферу в сім'ї.

Для цього можуть стати корисними такі методики, як:

— «Взаємини: вразливість»
— «Розвиток ціннісного конфлікту»
— «Близькі та залежні взаємини»
— «Способи вираження подружжям любові»
— «Розмова двох рук»
— «Виявлення ресурсів»
— «Зцілення внутрішньої дитини»
— «Внутрішній діалог»
— «Метафоричний автопортрет»
— «Що є Я?» та інше.

Завершальним етапом психокорекції буде перебудова сімейної історії та створення нової.

На цьому етапі члени сім'ї переживають проблеми і конфлікти на більш глибинному рівні та навчаються жити «по-новому», з новими механізмами реагування на складні ситуації та взаємодії із собою та близькими. Навчаються приймати минуле та не нести його в майбутнє[2, 98].

Для цього психолог пропонує такі методики, як:

— «Психологічне обличчя мого «Я»»
— «Позбавлення від співзалежності»
— історію «Усе залежить від тебе»
— «Посилення свого «Я»»
— «Психологічний щоденник»
— «Вивільнення себе від обмежувальних парадигм» та інше

Підсумовуючи, можна сказати, що складна життєва ситуація може статися у будь-якій сім'ї та з будь-якою людиною, але знайти в собі сили переосмислити своє життя, взяти його під контроль та навчитися відкидати все те погане, що сталося, потребує неабиякої внутрішньої сили та терпіння. Батьки, що готові змінити свій усталений світ зараз дитини вже вважаються

героями, бо дуже важко перебороти установки та стереотипи, які були втлумачені в людину роками.

3.3. Профілактика виникнення проблем у дітей із емоційною прив'язаністю

Дуже важливим є те, щоб усі члени сім'ї залишались разом у стресових ситуаціях та допомагали один одному.

При різним типах емоційної прив'язаності в дітей виникають певні загальні установки на вирішення проблем. Для того, щоб запобігти кризових ситуацій у майбутньому, дитина має навчитися долати труднощі.

При безпечній прив'язаності діти завжди можуть підійти та поговорити зі своїми батьками та розказати про те, що їх турбує. Для цього батьки уважно слухають дитину, цілують, завжди залишаються на їхній стороні. У випадку дітей із надійною прив'язаністю профілактикою виникнення проблем може слугувати навчання дитини правильно реагувати на образи та складні життєві ситуації та нагадування про те, що сім'я поряд допоможе.

При ненадійному типові емоційної прив'язаності зазвичай діти більше перебувають у собі або серед однолітків, які за рахунок свого віку навряд чи зможуть правильно скерувати дитину у складній ситуації. В такому випадку дуже важливо, щоб такі діти мали небайдужих дорослих, вчителів або вихователів, які могли б розпізнати зміни у стані та поведінці дитини та вчасно надати їй допомогу [10].

Для подолання проблем із жорстоким поводженням до дітей у сім'ї: фізичне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, зневага інтересам та потребам дитини, в Україні була прийнята низка нормативно-правових актів та законів, а саме: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 824 «Про затвердження типових положень про денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, та спеціалізовану

службу первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі»; Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (вступив в силу з 07.01.2018); Державний стандарт соціальної послуги профілактики (вступив в силу 29.09.2015 р.), Постанова Кабінетів Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»[цитовано за 16, стор. 41].

На важливість проведення соціально-педагогічної профілактики звертає увагу Т. Журавель. У своїх працях вона зазначає, що недбале та жорстоке ставлення до дитини має негативний вплив на розвиток особистості в цілому. Для запобігання такого ставлення необхідно вчасно виявити та подолати фактори, які призводять до насильства, провести реабілітацію із жертвами та корекційні роботи із людьми, які виконували протиправні дії над дитиною. Таким чином можна зменшити прояв домашнього насильства у сучасному суспільстві [16].

З урахуванням вищенаписаного, постає питання впровадження поняття «соціальна профілактика». Соціальна профілактика – «напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, що спрямовані на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [цит. за 16, 41].

К. Левченко та І. Трубавіна у своїх працях зазначають, що соціально-педагогічна робота, яка направлена на подолання жорстокому поводженню з дітьми мають такі головні завдання:

1. Інформувати людей про наслідки та відповідальність за жорстоке поводження із дітьми.

2. Показувати гуманні та демократичні стосунки у родинах та навчати сімейним цінностям та традиціям.

3. Надавати знання про права кожного члена родини, здійснювати та

захищати їх і на цій основі створювати моделі сімейного життя та виховання.

4. Змінювати думку суспільства про жорстоке поводження.

5. Сприяти самореалізації дітей та дорослих.

Для сімей, в яких жорстоко ставляться до дітей, дорослі знехтують своїми батьківськими обов'язками, недбало ставляться до потреб дитини необхідно проводити просвітницьку роботу, а саме:

1. Навчати свідомому батьківству.
2. Організовувати групи самодопомоги та взаємопідтримки.
3. Надати певного фахівця, який займатиметься просвітницькою діяльністю.
4. Давати знання про поведінку у кризових та екстремальних ситуаціях.
5. Адаптовувати членів родини до нових середовищ, надавати умови поєднання роботи із сімейними обов'язками.
6. Працювати із найближчим оточенням дитини та батьків [18].

Формами надання інформації можуть служити лекції, батьківські університети, збори, тренінги, надання знань у школах батьківських почуттів, школи молодих батьків [16].

Окрім роботи із батьками та дітьми важливо здійснювати підвищення професійної компетенції педагогів та інших фахівців, які мають взаємодію із дитиною та сім'ями з питань домашнього насильства [13].

Також необхідно надавати дітям знання про їхні власні права у сім'ї, про дії у кризових ситуаціях, про те, до кого можна звернутися при небезпеці.

Ще важливою групою дітей є діти-сироти. Для запобігання збільшенню кількості дітей без батьків має також проводитись просвітницька робота, а саме залучання батьків до розуміння важливості батьківства, встановлення гармонії та правил у сім'ї з урахувань потреб кожного члена сім'ї.

Введення освітніми закладами внутрішньошкільного обліку дітей, які потребують посиленої уваги зі сторони педагогічного працівника,

соціального педагога, за необхідністю інформування спеціальних соціальних служб про наявність подібних випадків дітей, впровадження ефективних методів роботи із дітьми, які перебувають в прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу, під опікою та піклуванням [20].

Як ми можемо бачити для запобігання проблем в дітей важливу роль відіграє не лише робота з дітьми, але і з їхнім оточенням, в першу чергу батьками, оскільки формування прив'язаності та світогляду на світ формується саме завдяки їм. Коли батьки зможуть розібратися зі своїми власними установками, минулим, зрозуміти важливість і цінність дитини, навчаться любити та поважати свою дитину, тоді вони зможуть відновити прив'язаність дитини та всієї родини загалом.

ВИСНОВКИ

1. У психологічній літературі терміни «емоційна прив’язаність» і «емоційна прихильність» часто вживаються як взаємозамінні, проте між ними існують деякі змістові та семантичні відтінки. У межах нашого дослідження обидва терміни використовуються як взаємодоповнюючі: «емоційна прив’язаність» — для опису цілісної системи відносин дитини із дорослими, що включає безпеку, довіру та залежність, а «емоційна прихильність» — для позначення окремих проявів теплих емоційних ставлень у структурі цих відносин.

2. Згідно з науковими джерелами, типи прив’язаності — це стійкі психологічні моделі поведінки, що формуються на основі раннього досвіду взаємодії з фігурами прив’язаності (передусім із батьками або опікунами) та визначають характер міжособистісних стосунків у подальшому житті, включаючи дорослий вік.

За дослідженнями Мері Ейнсворт було виділено такі типи прив’язаності: надійна прив’язаність; уникливий тип прив’язаності; тривожно-амбівалентний тип. Пізніше колега Мері Ейнсворт Мері Мейн виділила четвертий тип прив’язаності – дезорганізований. Дезорганізований тип – дитина показує суперечливу поведінку, зазвичай через наявність психологічної травми; вона буде то хотіти близькості з дорослим, то уникати її; в певних ситуаціях буде не зрозуміло, як поводитиме себе дитина.

3. Складні життєві ситуації розглядаються як ризикові фактори, що можуть перешкоджати гармонійному психічному розвитку дитини, особливо у формуванні емоційної прив’язаності, самооцінки, довіри до світу та здатності до соціальної взаємодії.

Негативний дитячий досвід означає, що дитина могла піддаватися емоційному, фізичному, сексуальному насиллю, спостереження насильства між батьками, вимушене переміщення, втрату батьків, нехтування опікуном,

різні залежності батьків, психічні розлади. Все це впливає на психічний розвиток дитини і в подальшому житті може нести за собою погані наслідки.

4. За результатами емпіричного дослідження психологічних особливостей емоційної прив'язаності у дітей, які опинились у складних життєвих ситуаціях було виявлено, що за результатами методики «Малюнок пташиного гнізда», діти з контрольної групи демонструють вищий рівень емоційної безпеки та стабільного зв'язку з батьками, тоді як діти експериментальної групи переважно виявляють нестійку або порушену прив'язаність. Найпоширенішим типом серед дітей у складних обставинах є тривожна прив'язаність.

За другою методикою «Шкала прихильності до членів сім'ї» у дітей контрольної групи прив'язаність є стабільною та сфокусованою на батьках. У дітей з експериментальної групи частіше трапляється множинна прив'язаність або прив'язаність до будь-кого з родичів — що може вказувати на відсутність постійної фігури прихильності та компенсацію дефіциту емоційного зв'язку.

За третьою методикою незакінчених речень у дітей контрольної групи домінує безпечна прив'язаність із поодинокими проявами тривожності. У експериментальній групі переважають тривожна та відсторонена моделі прив'язаності, що відображає емоційний дискомфорт, відсутність стабільної підтримки й досвід травм.

Усі три методики підтвердили значущу різницю у структурі емоційної прив'язаності між дітьми, які перебувають у стабільному середовищі (контрольна група), та тими, хто опинився у складних життєвих обставинах (експериментальна група). В експериментальній групі переважають ненадійні форми прив'язаності — тривожна, уникліва та дезорганізована. Це свідчить про високий рівень емоційної вразливості, дефіцит довіри до значущих дорослих, труднощі у формуванні стабільних стосунків.

Отримані результати емпірично підтверджують першу гіпотезу дослідження, про те, що у у дітей, які перебувають у складних життєвих

ситуаціях, частіше виявляються ненадійні типи емоційної прив’язаності (тривожна, уникліва, дезорганізована), ніж у дітей, які виховуються в стабільному сімейному середовищі.

Друга гіпотеза про те, що у дітей, які опинилися у складній життєвій ситуації, ненадійна емоційна прив’язаність пов’язана зі зниженим рівнем емоційної безпеки, підвищеною тривожністю, емоційною відстороненістю та порушенням стабільних уявлень про значущих дорослих – підтверджена.

5. За результатами емпіричного дослідження визначено важливість розробки практичних рекомендації щодо роботи з дітьми зі складною життєвою ситуацією.

У роботі з дітьми, які опинилися у складній життєвій ситуації найважливішим є опрацювання негативних емоцій, поведінки та когнітивних наслідків, що пов’язані із психотравмою. Для того, щоб робота із дитиною проходила плавно, необхідно також залучити батьків, для відновлення або створення емоційного контакту, щоб налагодити надійну прив’язаність у дитини. Основою травми або підсилювачем її можуть бути взаємини із значущими людьми, тому, налагодження стосунків батьків із дитиною будуть сприяти швидшому та якіснішому психічному одужанню дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байдик В.В., Бондарук Н.В., Гніда Т.Б. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям та сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій : метод. посіб. / за ред. В.Г. Панок, І.І. Ткачук. Київ: УНМЦ, 2019. 74с. URL : https://surl.li/vmzdll

2. Байдик В.В., Бондарук Н.В., Гніда Т.Б. Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій : метод. посіб. Київ: Ніка-центр, 2021. 118 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/729191/1/tehnologii3.pdf

3. Власова О. І. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дитини. *Вісник Національного університету оборони України*. Вип. 2. 2015. С. 41-46. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2015_2_8

4. Галушко С. М. Прив'язаність як науковий психологічний термін та особистісна характеристика. *Проблеми сучасної психології.* 2019. № 2 С. 21-28. URL: https://surl.li/pfhqvm

5. Ганошина А.І., Коломієць Т.В. Особливості прив'язаності до батьків як чинник подружніх стосунків. *Актуальні проблеми особистісного зростання*: матеріали всеукр. наук.- конф. (м. Житомир, 19 квіт. 2019 р.). Житомир, 2019. С. 221-224. URL : http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/29226

6. Глушенко К.О. Теоритичні засади формування прив'язаності у дітей з порушенням психофізичного розвитку. *Науковий часопис*. 2021. Вип. 40. С. 113-119. URL : http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/34966

7. Горбулова Л. І., Шевченко В. В. Вплив травми прив'язаності на життєвий шлях дитини. *Науковий журнал «Габітус».* 2024. Вип. 64. С. 49-53. DOI : https://doi.org/10.32782/2663-5208

8. Жихарева Л. В. Особливості батьківського ставлення в контексті дитячо-батьківської прихильності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія : Психологія. № 1046, Вип. 51. 2013. С. 234-237. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPC_2013_1046_51_54

9. Зубко А. С. Феномен прив'язаності як феномен дослідження. *Практична психологія у сучасному вимірі:* тези доповідей XV міжнарод. наук.- практ. конф., (м. Дніпро, 26 берез. 2024 р.). Дніпро, 2024. С. 126-128. URL : https://surl.li/wsliol

10. Іванова В.В. Психолого-педагогічні умови й засоби подолання емоційного неблагополуччя дітей старшого дошкільного віку. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2022. № 1(32). С. 26-33. URL : http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/9151

11. Коваленкова А. теоретичний аналіз проблеми визначення складної життєвої ситуації та її характерні особливості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія : Психологічні науки. 2023. Вип. 21 (66). С. 26-37. URL : https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2023.21(66).03

12. Кожевнікова Д., Крижановська З. Вплив типу прив'язаності на довіру до інших та самооцінку підлітка. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості: теорія та практика* : тези доповідей II міжнарод. міждисциплінар. конф., (м. Харків, 24–25 верес. 2021 р.). Харків, 2021. С. 42–44. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/19693

13. Мальцева О.В. Соціально-педагогічна діяльність із запобігання домашньому насильству в закладах середньої освіти. *Науковий журнал «Габітус»*. 2020. Вип. 17. С. 39-43. DOI : https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.17.7

14. Манжос В.О. Особливості прив'язаності до матері у дітей дошкільного віку. *Проблеми розвитку науки в контексті трансформації суспільства*: матеріали II наук.-практ. конф., (м. Хмельницький, 28-29 серпня 2020 р.) Херсон, 2020. С. 77-81.

15. Назарчук Н.А. Соціальна робота з сім’ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. *Сучасне українське студентство: проблеми та ціннісні орієнтації:* тези доповідей XV всеукр. наук. конф., (м. Хмельницький, 28 берез. 2024 р.). Хмельницький, 2024. С. 41-43. URL : https://hist.km.ua/images/2024/nauka/zbirnik-tez_2024.pdf#page=41

16. Петрочко Ж.В. Особливості соціально-педагогічної профілактики жорстокого поводження щодо дітей в сім’ї. *Magyar Tudomanyos Journal.* 2020. С. 40-43. URL : https://surl.lu/pztbjl

17. Пилипчук О., Крижановська З. Вплив типу прив’язаності між матір’ю та дитиною на психічний розвиток останньої. *Сучасні психологічні тенденції підтримки та відновлення психічного здоров’я особистості: теорія та практика* : тези доповідей ІІ міжнарод. міждисциплінар. конф., (м. Харків, 24-25 верес. 2021р.). Харків, 2021. С. 81-83. URL : https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/19694

18. Портницька Н.Ф., Савиченко О.М., І. М. Тичина. До проблем збереження психічного здоров’я дітей та підлітків. *Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості.* Київ- Житомир. 2019. Вип. 16 С. 222-229. URL : http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i16/app_v6_i16.pdf#page=222

19. Радчук Н., Крижановська З. Сучасні тенденції в системі освіти: теорія прив’язаності Джона Боулбі. *Педагогічний поступ : збірник матеріалів IX Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика»*. 2022. С.138–140. URL : https://surl.li/vheeum

20. Рідкодубська Г. Особливості профілактики соціального сирітства. *Physical culture and sport: scientific perspective*. № 1. 2023. С. 67-71. DOI : http://doi.org/10.31891/pcs.2023.1.10

21. Синявський В.В., Сергєєнко О.П. Психологічний словник./ за ред. Н.А. Побірченко. Київ, 2007. 336с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf

22. Склярова Г. Аналіз практики використання термінів «прихильність» та «прив'язаність» у науковій психологічній літературі. *Вчені записки Університету «КРОК».* №1(73*)*. 2024. С. 254-259. DOI : https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-73-254-259

23. Типи прив'язаності та їх корекція: методичні рекомендації до проведення лабор. занять до вибіркової. навч. дисц. / уклад. Зореслава Крижановська. Луцьк : 2022. 26 с. URL: https://surl.li/npqukp

24. Швед М.П. Особливості формування ранніх моделей прив'язаності у дітей з травматичним досвідом. *Психологія і суспільство*. 2023. №2. С. 194-203. DOI : https://doi.org/10.35774/pis2023.02.194

25. Що таке психологічна допомога. Види психологічної допомоги. URL : https://surl.li/zrqpbl

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Малюнок пташиного гнізда»

Інструкція: «Намалюй, будь ласка, гніздо, пташок, які там мешкають, і де це гніздо знаходиться».

Після того, як дитина закінчила малюнок, психолог обов'язково проводить з нею бесіду. Ставляться питання, які дозволять скласти більш чіткі уявлення про місце відносин із матір'ю у житті дитини дошкільного та молодшого шкільного віку:

1. Що в тебе вийшло?
2. Хто ці пташки один одному?
3. Як вони ставляться одне до одного?
4. Що вони роблять?
5. Добре їм чи погано?
6. Про що вони мріють?
7. Чого пташки не хочуть, бояться?
8. Що роблять у разі небезпеки?
9. Що з пташками буде потім?
10. За ким вони нудьгують?
11. На кого пташки чекають?
12. Якщо стане холодно, хто їх зігріє?
13. Чому гніздо намальоване саме так, небезпечно там чи безпечно?
14. На кого схожі ці пташки, чи вони нагадують когось?
15. Чи подобається малюнок?

Додаток Б

Шкала прихильності дитини до членів своєї сім'ї

1. Я б ніколи не розлучався (лася) з (мамою, татом, братом, сестрою, дідусем, бабусею).

2. Я б ходила по п'ятах невидимкою за (мамою, татом, братом, сестрою, дідусем, бабусею) і так далі.

3. Я б придумував (ла) сни, де завжди був(ла) б мама, тато, брат, сестра, дідусь, бабуся.

4. Я б поділився (лася) своїм чаклунством з мамою, татом, братом, сестрою, дідусем, бабусею.

5. Я б подарував(ла) незвичайний подарунок мамі, татові, братові, сестрі, дідусеві, бабусі.

6. Я б створив(ла) казкову машину для мами, тата, брата, сестри, дідуся, бабусі;

7. Я б побудував(а) найкрасивіший палац для мами, тата, брата, сестри, дідуся, бабусі.

8. Я б узяв(ла) з собою на незаселений казковий острів маму, тата, брата, сестру, дідуся, бабусю.

9. Я б спік(спекла) найсмачніший пиріг для мами, тата, брата, сестри, дідуся, бабусі.

10. Я б одягнув(ла) в найкраще вбрання маму, тата, брата, сестру, дідуся, бабусю.

Додаток В

Методика незакінчені речення
«Вивчення емоційної прив’язаності дітей»

Мета методики:

Виявити:

- характер емоційної прив’язаності до батьків/опікунів;
- рівень емоційної безпеки;
- наявність страхів та тривог, пов'язаних з прив’язаністю.

Інструкція для дитини:

"Я прочитаю тобі початок речення, а ти закінчи його так, як хочеш. Відповіді можуть бути будь-якими. Тут немає правильних чи неправильних відповідей."

Бланк незакінчених речень:

1. У моїй родині я завжди...
2. Коли мені страшно, я хочу...
3. Мама (або той, хто мене доглядає) завжди...
4. Я найбільше сумую за тим, що...
5. Коли я злюся, то...
6. Коли я щасливий/щаслива, мені хочеться...
7. У важкі моменти я думаю про...
8. Якщо мене нема вдома, то мама (або інша важлива людина)...
9. Я відчуваю себе у безпеці, коли...
10. Я переживаю, що одного дня...
11. Моє гніздо (або дім) — це місце, де...
12. Я вірю, що мої близькі...
13. Найбільше я боюся, що...
14. Коли я сумую, я мрію про...
15. Люди, які мене люблять, завжди...

Оцінювання:

- Позитивні відповіді свідчать про безпечну прив’язаність.
- Тривожні відповіді сигналізують про страхи і тривожні форми прив’язаності.
- Уникаючі відповіді вказують на емоційну відстороненість.
- Дезорганізовані відповіді відображають стан емоційної невпевненості і травми.